

बालबालिकाको संगठन निर्माण र सहजीकरण मार्गदर्शन

(बालसमूह तथा सञ्जाल सहजीकरण सहयोगी पुस्तिका)

प्रकाशक

नेपाल सरकार

संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय

सिंहदरवार, काठमाडा

आभार

नेपालले बालअधिकार महासन्धि अनुमोदन गरेका २५ वष भइसकेका छ । यस अवधिमा नेपालल बालबालिकाका अधिकार सरक्षण र सम्बर्द्धनका लागि विविध राष्ट्रिय नीति, नियम र कार्यक्रमहरू तर्जुमा गर्नुका साथ संवैधानिक रुपमा न बालबालिकाको हकलाइ मौलिक हकको रुपमा स्थापित गन सफल भएको छ । पछिल्लो समयमा बालमैत्री स्थानीय शासन कार्यक्रमका राष्ट्रव्यापी कार्यान्वयन र अभियानका कारण सिंगा देश बालमैत्री र बालसुरक्षित वातावरण सुनिश्चित गन लागिपरेका पाइन्छ । दक्षिण एशियामा न अग्रपंक्तिमा रहेर नेपालले ८० हजारभन्दा बढी बालबालिकाका संलग्नतामा स्थानीय विकासका कार्यक्रमहरू तय गरेका उदाहरण देखाउन सफल भएका छ ।

नेपालका संविधानल बालबालिकाका सहभागिताको हकलाइ मौलिक हकका रुपमा पहिला पटक स्वीकार गरेका छ । बालसहभागिताका हकको महत्वपूर्ण र अभिन्न पक्ष उनीहरूका संगठन स्वतन्त्रताका हक पनि हा ।

यस सन्दर्भमा बालमैत्री स्थानीय शासनको प्रवर्द्धनका लागि बालसहभागिताको अभ्यास र बालबालिकाका संगठनस्वतन्त्रताका अधिकारका संरक्षण र सवर्द्धन गद नेपालमा बाल समूहहरूलाइ व्यवस्थित ढंगल क्रियाशिल बनाउन सहयोग पुगोस भन्न उद्देश्यले बाल समूह तथा सञ्जाल सहजीकरण सहयोगी पुस्तिका तयार गरिएको छ ।

यस पुस्तिकामा मार्गदर्शन र निर्देशिका गरी दुइ खण्ड रहेका छन । पहिला खण्ड मार्गदर्शनले बाल समूहको सैद्धान्तिक पक्ष र यसको व्यावहारिक आवश्यकताहरूलाइ स्पष्ट पार्दछ भन दोस्रा खण्ड निर्देशिकाले यसका कार्यान्वयनका पक्षलाइ निर्देशित गर्दछ ।

शक्तिका अधिकतम विकेन्द्रीकरण र स्थानीय तहको स्वायत्त अभ्याससहित नया नेपालका प्रवेश चरणमा बाल समूहहरूको गठन र सञ्चालनमा यो सहयोगी पुस्तक उपयोगी हुन अपेक्षा गरिएको छ । यस प्रक्रियामा संलग्न भइ आफना अनुभव र सिकाइहरू उपलब्ध गराउन हुन बालसहभागिताका विज्ञ, अधिकारकर्मी, बालबालिका तथा बाल समूहका पूर्वसदस्यहरूप्रति धन्यवाद दिन चाहन्छ । साथ यस प्रक्रियालाइ व्यवस्थित ढंगल अगाडि बढाउन सहयोग गर्नुहुन केन्द्रीय बालकल्याण समितिका कार्यकारी निर्देशक श्री तारक धिताल, यस मन्त्रालयका ग्रामिण विकास समन्वयशाखा प्रमुख श्री विजयराज सुवेदी, शाखा अधिकृत जनकराज शर्मा, युनिसेफ नेपालका श्री अञ्जली प्रधान, इन्दिरा कोइराला, कन्सोर्टियमका श्री युवराज घिमिर तथा चङ्गा फाउण्डेशनका श्री राजेश शर्मालाइ धन्यवाद दिन चाहन्छ । यस सहयोगी पुस्तकका तयारीमा सहयोग गर्नुहुन बालअधिकार विज्ञ श्री मिलनराज धरेललाइ हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छ ।

यस सहयोगी पुस्तकका व्यापक उपयोग र अभ्यासबाट यसका सबल र सुधारका पक्षहरू पहिचान हुन सक्दछन । तसर्थ यस सामग्रीको प्रयोग र अभ्यास गर्दै पाप्त सिकाइहरूलाइ स्थानीय स्तरमा लाग गन कार्यमा सबैको सहयोगको लागि हार्दिक अनुरोध गर्दछ ।

२०७४जेष्ठ

दिनेश कुमार थपलिया
सचिव

विषयसूची

खण्ड क : बालबालिकाका संगठन स्वतन्त्रता मार्गदर्शन

खण्ड ख : बाल समूह तथा सञ्जाल गठन र सहजीकरण
निर्देशिका

खण्ड कः

बालबालिकाको संगठन स्वतन्त्रता मार्गदर्शन

१. सहजीकरण मार्गदर्शनको बारेमा

बालअधिकार र बालविकास अभियान सन १९८० का दशकमा शुरु भएका बालबालिकाका लागि बालबालिकाबाट (Child to Child) अभियानका गतिविधिसँग नेपालमा सन १९८९ तिरबाट शुरु भएका पाइन्छ (दाहाल, २०१४) । यही अभियानले न बालबालिकाका आफ्नै संगठन निर्माण गर्न र संगठित सहभागिताका प्रवर्द्धन गर्न कार्यका आरम्भ भएका मान्न सकिन्छ । नेपालमा २०४६ का प्रजातान्त्रिक परिवर्तनसँग सन १९९१ तिरबाट गैरसरकारी संस्थाहरूले बालक्लव निर्माण र सहजीकरणका प्रक्रिया शुरु गरेका पाइन्छ (हार्ट, राजभण्डारी र खतिवडा, १९९७) । सन १९९३ तिर गैसहरूले सहभागितात्मक अनुसन्धान प्रक्रिया अन्तर्गत अनुसन्धान प्रक्रियामा बालबालिकाको संगठित सहभागिता प्रवर्द्धन गरेको पाउन सकिन्छ । विद्यालयमा बालक्लवहरूका निर्माण र परिचालन भने सन १९९७ तथा १९९८ बाट बालचेतना समूह र बालअधिकार मञ्चहरूका गठन गरेर शुरु भएको पाउन सकिन्छ (राजभण्डारी, हाट र खतिवडा २००२) ।

केन्द्रीय बालकल्याण समितिको प्रतिवेदन अनुसार नेपालमा करीब २२ हजार बालक्लवहरू रहेका छन्, जसमा ६ लाख बालबालिका संगठित र सक्रिय रहेका छन् (केबाकस, २०७३) । बालक्लवहरूले स्थानीय तहमा सामाजिक परिवर्तनलाई उत्प्रेरणा गरेका थुप प्रतिवेदन र उदाहरणहरू पाउन सकिन्छ । कुलत र कुसंस्कृति विरुद्ध, बालविवाहका विरुद्ध, समान शैक्षिक अवसरका लागि, हिंसा दुर्व्यवहार शोषण विरुद्ध तथा सामाजिक सदभाव, शान्ति कायम गर्न तथा मानवीय राहत र संकटमा पनि बालक्लवहरूले सक्रिय संगठनको रूपमा भूमिका खेलेका छन् । नेपाल दक्षिण एशियामा न बालक्लवहरूका निर्माण र सञ्चालनमा अग्रपंक्तिमा पर्दछ ।

बालक्लव बालसहभागिताका प्रवर्द्धनका पर्यायको रूपमा लिइएतापनि पछिल्ला केही अवधिमा बालक्लव सहजीकरण, सञ्जाल निर्माण र व्यवस्थापनमा केही अफ्यारा पनि देखापरेका छन् । विशेषतः स्थानीय तहमा बाल समूहहरूको विस्तारमा श्रोतको विनियोजन अभाव, वयस्क सहजकर्ताहरूको अभाव, राजनीतिक हस्तक्षेप र पक्षपोषणक्षेत्रमा भएको स्रोतको दुरुपयोग, बाल समूहका सदस्यहरूका

संरक्षणको सवाल तथा बालक्लवमा आर्थिक र सांगठनिक व्यवस्थापनमा विकृतिहरू देखापन एक महत्वपूर्ण चुनौतीका रूपमा रहेका छ ।

नेपाल सरकारका बालबालिका सम्बन्धी नीति, २०६९ ल बालसहभागितालाइ प्रवर्द्धन गन र बालक्लवहरूका निर्माण र संगठित सहभागितालाइ प्रभावकारी ढंगले व्यवस्थापन गर्ने नीति लिएका छ । पछिल्ला वर्षहरूमा बालक्लवहरू जिल्ला बालकल्याण समितिमा आवद्धता लिनुपर्ने व्यवस्था पनि लागू गरिएको छ ।

त्यसैगरी बालमैत्री स्थानीय शासनले स्थानीय शासन प्रणालीमा, बालमैत्री कार्यक्रम व्यवस्था तथा बालअधिकार प्रवर्द्धनका अभियानहरूमा बालक्लवहरूका व्यवस्थित सहभागितालाइ एक प्रमुख पद्धति र सूचकका रूपमा लिएको छ ।

बालबालिकाका संगठन स्वतन्त्रता र सहभागिताका अधिकारका पर्याप्त र व्यवस्थित सम्मान, संरक्षण तथा संवर्द्धनका लागि सहज र सहयोगी परिवेश निर्माण गन तथा बालसंगठनहरूका सहजीकरणमा स्थानीय सरकार, बालअधिकारकमी, गै.स.स. एव सामाजिक कार्यकर्तालाइ सहयोग पुऱ्याउन उद्देश्यले यो मार्गदर्शन तयार गरिएको हो ।

यो मार्गदर्शन तयारीका क्रममा बालबालिकाका सहभागिताका अधिकार र संगठन स्वतन्त्रताका सन्दर्भमा स्थापित अन्तर्राष्ट्रिय मान्यता तथा मापदण्डहरू, नेपालको अभ्यासगत अनभवहरू तथा नेपालका संविधान र विद्यमान ऐन,कानून, नीति तथा निर्देशिकाहरूलाइ आधार बनाइएको छ ।

२. बालबालिकाको संगठन स्वतन्त्रताको बारेमा

बालबालिकाका संगठन स्वतन्त्रतालाइ मुलभत रूपमा बालबालिकाका नागरिक अधिकार र हैसियत तथा त्यस हैसियतबाट सिर्जित उनीहरूका सहभागिताको अधिकारसंग सम्बन्धित गरेर हेरिनुपर्दछ । बालबालिकाका संगठन स्वतन्त्रता निरपेक्ष अभ्यास नभइ यसले बालबालिकाका जीवन, राज्य र समाजसंग उनीहरूका सम्बन्ध र अन्तर्क्रियालाइ प्रभावित पार्ने स्वस्फूत, सचेत, जिम्मेवार र संगठित पहलका रूपमा हेरिनुपर्दछ ।

यस परिच्छेदमा बालबालिकाका संगठन स्वतन्त्रताका सैद्धान्तिक, नीतिगत र व्यवहारिक पक्षका बारेमा विश्वव्यापी भएका चर्चा, अध्ययन र अनुसन्धानहरूका आधारमा स्पष्ट पार्ने प्रयत्न गरिएका छ । नेपालमा बालबालिकाका संगठन स्वतन्त्रताका सन्दर्भमा चर्चा गरिरहँदा यसका प्रमुख नीतिगत आधारबिन्द नेपालको संविधानका मौलिक हक अन्तर्गतको धारा ३९ को बालबालिकाको हक अन्तर्गत उपधारा ३ मा उल्लेखित प्रावधान, नेपालको बालबालिका सम्बन्धी नीति, २०६९ का अनुच्छेद ८.४२ र ८.४३, बालमैत्री स्थानीय शासन राष्ट्रिय रणनीति, २०६८ तथा कार्यान्वयन कार्यविधि, २०६८

बालबालिकाको संगठन स्वतन्त्रतासँग सम्बन्धित राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय नीतिहरु

नेपालको संविधानका धारा ३९ (३)

(३) प्रत्येक बालबालिकालाई प्रारम्भिक बाल विकास तथा बाल सहभागिताको हक हुनेछ ।

बालबालिका सम्बन्धी राष्ट्रिय नीति, २०६९ :

- ८.४० जिल्ला तथा समुदायमा गठन गरिन बालबालिका सम्बन्धी कुन पनि समिति वा समहमा बालबालिकाका प्रतिनिधित्व सुनिश्चित गरिनेछ । बालबालिका सम्बन्धी नीति, ऐन तथा नियमहरुमा बालबालिकालाई आफना सरोकारका कुन पनि विषयमा सुसूचित भइ विना भेदभाव परिवार देखि राष्ट्रिय तहसम्म अर्थपूर्ण सहभागिताका अधिकार सुनिश्चित गरिनेछ ।
- ८.४२ स्थानीय स्तरका सरकारी, निजी, सामुदायिक विद्यालय, छात्रावास, बालकल्याण गृह, बालगृह, बालसुधार गृह समेतमा बालसहभागिता प्रवर्द्धन गन बालबालिकाको संगठित समहको स्थापना र परिचालन गन प्राथमिकता दिइनेछ ।
- ८.४३ बालक्लव तथा बालसंस्था दर्ता गर्ने प्रक्रिया सरल गरिनेछ । विद्यालय, समुदाय, बालगृह लगायत बालबालिका सामूहिक र संस्थागत रुपमा रहन क्षेत्रहरुमा बालक्लव स्थापना गरी केन्द्र, क्षेत्र, जिल्ला, गाउ तथा नगरपालिका स्तरमा बालक्लव सञ्जालहरु विस्तार गरिनेछ । बालक्लव तथा बालसंस्था सञ्चालनका लागि आवश्यक आचारसंहिता तथा निर्देशिका जारी गर्ने व्यवस्था हुनेछ ।

बालमैत्री स्थानीय शासन कार्यान्वयन कार्यविधि, २०६८ अनुसूची १.१ सेवा प्रवाह सम्बन्धी सूचकहरु

घ) बालसहभागिता सम्बन्धी सूचकहरु :

- स्थानीय तहको निर्णय प्रक्रियामा १२ देखि १८ वष उमेर समहका बालबालिकाहरुका संस्थागत सहभागिताको संयन्त्रका विकास गरी सहभागी गराइएका हुनेछ ।
- स्वास्थ्य व्यवस्थापन समितिमा बालक्लवका प्रतिनिधित्व हुनेछ ।
- गाउँपालिका र नगरपालिकाको प्रत्येक वडामा बालसमूहका सञ्जाल गठन भइ क्रियाशिल रहेका हुनेछ ।
- जिल्ला, गाउँपालिका तथा नगरपालिका तहमा बालक्लव सञ्जाल गठन भएका हुनेछ ।

बालअधिकार महासन्धि, १९८९ का धारा १५

१. पक्ष राष्ट्रहरुले बालबालिकाका संगठन गन र शान्तिपूर्वक भेला हुन स्वतन्त्रताका अधिकारका सम्मान गर्नेछन ।
२. यी अधिकारहरुको प्रयोगमा कानून बमोजिम लगाइएका र प्रजातान्त्रिक समाजमा राष्ट्रिय सुरक्षा वा सार्वजनिक सुरक्षा वा सार्वजनिक व्यवस्था, सार्वजनिक स्वास्थ्य वा नैतिकताका संरक्षण वा अरुको अधिकार तथा स्वतन्त्रताका संरक्षणको हितमा आवश्यक प्रतिबन्धहरु बाहेक अन्य कुन पनि प्रतिबन्धहरु लगाउन पाइन छैन ।

सेवा प्रवाह सम्बन्धी सूचकहरुमा तथा बालअधिकार महासन्धिको धारा १२, १३, १५ र १६ का भावना र मुख्य विषयहरु तथा यसका सीमितताहरुका बारेमा स्पष्ट हुन जरुरी हुन्छ ।

बालबालिकाका संगठन स्वतन्त्रता र सहभागिताका अधिकारलाई संयुक्त रूपमा बुझदा यी दुवै एकअर्काका परिपूरक देखिन्छन् । संगठन स्वतन्त्रताले बालबालिकाका स्वतन्त्र र सचेत तथा संगठित प्रतिनिधित्व र सहभागितालाई सुनिश्चित गर्दछ, भने सहभागिताले अधिकारका सम्मान र सुनिश्चितताका उपादेयतालाई पुष्टी गर्दछ ।

संगठन स्वतन्त्रता र सहभागितालाई बालबालिकाका नागरिक अधिकारका रूपमा अध्ययन गदा यसले बालबालिकाका निम्ति चार प्रमुख अवसरहरू सिजना गर्ने देखिन्छ (थेइस, २०१०):

नागरिक हसियत र सलग्नता : बालबालिकासम्बन्धी सामुदायिक कार्य, सेवा तथा साथी शिक्षा लगायत बालअधिकार र सरोकारका सवालमा सामाजिक अभियन्ताका रूपमा संगठित र सक्रिय हुन अवसर प्राप्त गर्दछन् ।

बालबालिकाका सञ्चारमाध्यममा सक्रियता : संगठित बालबालिकाले आफ्ना विचार र दृष्टिकोणहरूलाई व्यवस्थित र स्वीकार्य रूपमा सञ्चारमाध्यमहरूका माध्यमबाट पस्फुटन गर्न र आम नागरिक, नीति निर्माता तथा जिम्मेवार वयस्कहरूसम्म पुऱ्याउन सक्दछन् । एक्ला एक्ल बालबालिकाले यस्ता अवसरहरू कमै मात्रामा पाउन सक्छन् र त्यसका स्वीकार्यता पनि कम हुन्छ ।

सावजनिक निणयहरूलाई पभावित पान अवसर : लोकतान्त्रिक शासन प्रणालीमा संगठित प्रतिनिधित्वले स्वीकार्यता र विचारहरूका प्रतिनिधित्वलाई मान्यता दिन सहयोग पुऱ्दछ । यसरी बालबालिकाका सार्वजनिक निर्णय र सरोकारका विषयहरूमा आफ्ना भनाइहरू राख्नमा संगठित प्रतिनिधित्व महत्वपूर्ण र सवस्वीकार्य माध्यम बन्न सक्दछ ।

लाकतान्त्रिक पद्धति तथा संगठन क्षमताका विकास : बालबालिकाका संगठनले उनीहरूलाई केवल संगठित शक्ति र प्रभावका प्रयोग मात्र गर्न सिकाउँदैन बरु जिम्मेवारीपर्वक समन्वय गर्न, संगठन व्यवस्थापनका सिपहरू सिक्न र त्यस अनुरूप आफ्ना विकास गर्न मद्दत गर्दछ ।

तसर्थ बालबालिकाका संगठन स्वतन्त्रता बालबालिकाको लागि अनशासन, एकता, विविधताका सम्मान र व्यवस्थापनका सवालहरूमा सामहिकीकरण र फरकमतका संरक्षण र सम्मान गर्न

सिकाउने शान्तिपूण लोकतान्त्रिक अभ्यासका मञ्च हुन सक्दछ । बालबालिकाका संगठनल बालबालिकालाइ राजनीतिक पहिचान र सामाजिक सम्मान प्रदान गर्न मद्दत पुऱ्याउँदछ । साथै सामाजिक शक्ति संरचनामा शक्ति सन्तुलन, अल्पसंख्यक समुदायका पहिचान र असल साँस्कृतिक अभ्यासहरूका संरक्षण र सम्वर्द्धन गर्ने अवसर पनि पदान गर्दछ ।

बालबालिकाका संगठन स्वतन्त्रता क हा ?

विभिन्न अध्ययन, अनुसन्धान तथा महासन्धिक प्रावधानहरूका बारेमा भएका व्याख्याहरूका आधारमा बालबालिकाका संगठन स्वतन्त्रतालाइ निम्नानुसार बुझन सकिन्छ :

- क. बालबालिका स्थायी रूपमा वा कुन विशेष उद्देश्यल शान्तिपूण भेला हुन र सामूहिक संस्था वा समह स्थापना गर्नु नै संगठन स्वतन्त्रता हो ।
- ख. संगठन स्वतन्त्रताले बालबालिकालाइ एक आपसमा सहमत भइ आफनै पहिचान सहितका समह खडा गर्ने स्वतन्त्रता प्रदान गर्दछ ।
- ग. संगठन स्वतन्त्रताले बालबालिकालाइ कुन समहमा आवद्धताका लागि प्रयत्न गर्न, वा समूहबाट बाहिरिन तथा कुनै समहमा संलग्न नभइ स्वतन्त्र रहन मार्ग पनि प्रशस्त गरेका छ ।
- घ. बालबालिकाका संगठन स्वतन्त्रताल संगठन उद्देश्य, प्रक्रिया, संगठन स्वरूप र सञ्चालन प्रणालीका दृष्टिकोणबाट वयस्कहरूका संगठन भन्दा बिल्कुल फरक हन सक्दछ ।
- ङ बालबालिकाका संगठन स्वतन्त्रता उनीहरूका संगठित राजनीतिक पहिचान हो, तर यस्ता संगठनहरू कुन पनि राजनीतिक विचाधारात्मक वा दलगत विशेषसँग नजिक हुन सक्दैन र त्यसरी प्रयोग गरिन हुँदैन ।
- च. बालबालिकाका संगठनले उनीहरूका सामूहिक प्रतिनिधित्वलाइ स्वीकाय बनाउन सक्दछ, तर उनीहरूका सामूहिक कर्तव्य, जिम्मेवारी, उत्तरदायित्वका पनि माग गर्दछ ।
- छ. बालबालिकाका संगठनले संगठित नभएका बालबालिकाका सहभागिता र सरोकारलाइ निषेध गर्ने वा सकुचित गर्न सक्दैन ।
- ज. बालबालिकाका संगठन स्वतन्त्रता निरपेक्ष अधिकार होइन, बालबालिकाका संरक्षण, सर्वोत्तम हित तथा सामाजिक सुव्यवस्था र अन्य समहका स्वतन्त्रता र अधिकार रक्षाका निम्ति यस स्वतन्त्रतालाइ सीमित गन सकिन्छ ।
- झ. बालबालिकाका संगठन स्वतन्त्रताका निम्ति बालबालिकाका स्वतन्त्र र सचेत स्वेच्छा, सर्वोत्तम हित, अन्य हकअधिकारहरूका सम्मान र संरक्षण, वयस्कहरूका सहजीकरण तथा अविभावकका सहमति अनिवाय शत हुन ।
- ञ. बालबालिकाका संगठन औपचारिक र अनौपचारिक दुबै ढंगल सञ्चालन हुन सक्दछ तर राज्यका निकाय वा संगठित संस्था वा समूहमा प्रतिनिधित्व र सहभागिताका निम्ति औपचारिक प्रणालील स्वीकार र पहिचान गरेका हुनुपर्दछ ।

ट. बालबालिकाका संगठन तथा समूहलाई राज्यका निकायले उचित पहिचान र सम्मान दिनुपर्दछ । त्यस्ता संगठन र समूह दता वा सूचीकरण हुन सक्दछ । तर, अत्यधिक नियम र प्रक्रियाहरूबाट बाँधिन हुँदैन ।

३. नेपालमा देखिएका बालसंगठन निर्माण र सहजीकरणका अनुभवहरू

नेपालमा बाल समूह गठन र परिचालनका अभ्यास करिब ३ दशक अघिबाट शुरु भएका हा । २०४६ का परिवर्तनसँग नागरिकहरूका संगठन स्वतन्त्रतामा आएका नीतिगत परिवर्तन र लोकतान्त्रिक अभ्यासका परिणामस्वरूप बालबालिकाका समूहहरू पनि गठन भइ सामाजिक परिवर्तनमा नेतृत्व र सहभागिता जनाएका पाइन्छ ।

यस तीन दशकका अवधिमा मुलुकभर करिब २३ हजार बाल समूहहरू गठन भएका र स्थानीय सरकार, विद्यालय तथा विभिन्न संस्थाहरूको सहजीकरणमा सक्रिय रहेका पाइन्छ । नेपालका सर्वोच्च अदालतल बालअधिकार महासन्धि र तत्कालीन नेपालका संविधानका आधारमा वि.सं. २०५८ मा नेपाल सरकार विपक्षी र जागृति बालक्लव नवलपरासी पक्ष रहेका मुद्दामा बालबालिकाका पनि संगठन स्थापना गर्ने स्वतन्त्रता रहेका र उक्त संगठनहरूलाई राज्यले उचित पहिचान दिनुपर्न निर्णय गरेका थिया ।

नेपाल सरकार केन्द्रीय बालकल्याण समिति तथा विभिन्न संघ/संस्थाका सहयोगमा आ.व.२०६८/६९ मा गरेका राष्ट्रिय अध्ययनमा बालक्लवका गतिविधिले बालबालिकामा आत्मविश्वास, सामुदायिक पहिचान र मान्यता, सचनामा पहुँच तथा आधारभूत सेवाहरूमा पहुँच अभिवृद्धि भएका निष्कर्ष निकालिएका छ । साही अध्ययनल बालमैत्री स्थानीय शासन कार्यक्रमका कारण बाल समूहका सदस्यहरूले स्थानीय योजना निर्माण र विकास प्रक्रियामा पहिचान सहित सक्रिय सहभागिता हुन अवसर प्राप्त भएका बताएका छ ।

उक्त अध्ययनले बाल समूहहरूल अत्यन्त सिमान्तकृत र अपाङ्गता भएका बालबालिकाका पहुँच, प्रतिनिधित्व र सहभागिता कम भएको, वयस्कहरूका प्रभाव धेरै रहेका देखाएका छ । निश्चित मार्गदर्शन अभावका कारण सहजकताका भूमिका अस्पष्टता रहेका र कतिपय अवस्थामा बाल समूहमा दलगत राजनीतिल प्रवेश पाएका निष्कर्ष प्रस्तुत गरेका थिया । अध्ययनले बाल समूहका नेतृत्वप्रणाली,शक्ति र अधिकारमा आधारित तथा सूचीकरण प्रक्रिया भन्कटिला भएको, सहजीकरण गर्ने संस्थाहरूका नियन्त्रणकारी भूमिका रहेका पनि उजागर गरेका छ । अध्ययनल बाल समूह गठन तथा सहजीकरणका लागि स्पष्ट मार्गदर्शन, सहजकता

तथा अभियानकताहरूमा हुनुपनि धारणागत स्पष्टता र क्षमता विकासका विषय तथा बाल समूह र राज्यप्रणालीका सम्बन्ध अझ स्पष्ट र नजिक बनाउनका लागि सिफारिश गरेका छ । यसरी नेपालमा बाल समूहहरू संख्यात्मक, गुणात्मक र प्रभावका हिसाबले उल्लेखनीय रहेका भए तापनि नीतिगत स्पष्टता र एकीकृत मार्गदर्शनका अभावमा केही अभ्यासगत समस्याहरू पनि सृजना भएका देख्न सकिन्छ ।

४. बाल समूह तथा सञ्जाल सम्बन्धी आधारभूत मार्गदर्शन

क) बाल समूहका परिचय

- १) सामान्यतया २५ जना वा सोभन्दा बढी बालबालिका स्वस्फूर्त रूपमा सामूहिक काय गन संगठित भएका छन भने त्यसलाइ बाल समूह मान्न गरिएका छ ।
- २) बाल समूहलाइ स्थानीय स्तरमा राज्यका अधिकारप्राप्त निकायले संरक्षकत्व, सूचीकरण वा अन्य यस्त पहिचान प्रदान गर्दछन ।
- ३) सामान्यतया बाल समूहहरू बालअधिकारका प्रचारप्रसार गर्न, बालबालिकाका सरोकारका विषयहरूलाइ सामूहिक रूपमा उठान गर्न, सामुदायिक स्वयंसेवा गर्न, प्रतिभा प्रस्फुटन तथा व्यक्तित्व विकासका अवसरहरू सृजना गर्न, खेलकुद तथा अन्य बालमैत्री मनोरञ्जन गतिविधिहरू सञ्चालन गर्न निर्माण भएका हुन सक्छन ।
- ४) वयस्कहरू बालकलवका जिम्मेवार सहजकता हुन्छन भने बालबालिका स्वतन्त्र र सचेत योजनाकार र कार्यान्वयनकता हुन्छन ।
- ५) बाल समूह निश्चित पक्रिया र स्वअनुशासनका पालना गर्ने अनौपचारिक संगठनहरू हुन ।

बाल समूह तथा संगठनहरू मूलतः ५ किसिमका गठन गर्न सकिन्छ :

१ समुदायमा आधारित बाल समूहहरू :

कुन निश्चित भूगोलभित्रका बालबालिकालाइ समेटेर वा निश्चित भौगोलिक क्षेत्रलाइ कार्यक्षेत्र बनाएर गठन भएका बाल समूहहरू समुदायमा आधारित बाल समूहहरू हुन । नेपालका सन्दर्भमा कुनै टोल, बस्ती, वडाभित्र बाल समूह गठन गर्न सकिन्छ । यस्ता बाल समूहले सम्बन्धित भूगोल भित्रका सबै उमेर, लिंग, जाति, आर्थिक हैसियत तथा शारीरिक अवस्थाका बालबालिकालाइ समेटने र उनीहरूका उचित प्रतिनिधित्व तथा सहभागिता हुन सुनिश्चितता

गर्नुपर्दछ । यसरी बन्न बाल समूहमा उक्त क्षेत्रभित्र बसोबास नभएका बालबालिका भने सदस्य नभएका राम्रा हुन्छ ।

२ विद्यालयमा आधारित बाल समूहहरू :

कुन विद्यालयमा अध्ययनरत बालबालिकालाई समेटेर उक्त विद्यालयभित्र बालअधिकार अनुगमन तथा प्रवर्द्धन गन गठन भएका बाल समूहहरू विद्यालयमा आधारित बाल समूहहरू हुन । विद्यालयमा आधारित बाल समूहहरू सबै जातजाति, कक्षा, लिंग र शारीरिक हैसियतका बालबालिकाका उचित पतिनिधित्व र सहभागिता सुनिश्चित गर्नुपर्दछ । यसरी बन्ने बाल समूहमा सदस्य बन्नका लागि सम्बन्धित बालबालिका उक्त विद्यालयमा भना भएका हुनुपर्दछ ।

३ विषयगत बाल समूहहरू :

समुदायमा लुकेर रहेका वा समुदायमा पर्याप्त रूपमा सम्बोधन हुन नसकेका विशिष्ट विषयहरूमा आधारित रहेर पनि बाल समूह गठन गर्न सकिन्छ । बालिकाहरूको सवालमा मात्र काम गर्न, जलवायु परिवर्तन र बालअधिकारका विषयमा काय गर्न, एचआइभी तथा एडस जस्ता विषयहरूमा काय गर्न विशिष्ट ढंगले विषयगत बाल समूहहरू गठन गन सकिन्छ । यस्ता बाल समूहहरू मूलतः समुदायमा स्थापना भएका राम्रो हुन्छ । विद्यालयभित्र भने विद्यालय स्तरीय बाल समूहक उपसमितिका रूपमा यस्ता विषयगत समूहहरू बनाउन सकिन्छ ।

४ विशिष्टीकृत बाल समूह :

अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा न स्थापित स्वयंसवा अभियान तथा संगठनहरूले विशेष किसिमका स्वयंसवी प्रकृतिका बाल समूह गठन गन सक्छन । जस्त जुनियर रेडक्रस र स्काउट । यी विशष प्रकृतिका सामुदायिक स्वयंसवी बाल समूहहरू हुन । यिनीहरूका गठन र व्यवस्थापन विधि स्वयं यसका महासंघ तथा स्थापित मान्यता र विधानहरूबाट सञ्चालित हुन्छन ।

५ बाल समूह सञ्जाल :

स्थानीय गाउ वा नगर स्तरमा सचीकृत भएका बाल समूहहरू एक आपसमा भेला भइ एक आपसका काम र अभियानहरूलाइ साथ सहयोग गन तथा एक आपसका सरोकारहरूलाइ सामूहिकीकरण गर्न बाल समूह सञ्जाल गठन गर्न सक्दछन । यस्ता बाल समूहहरूका सञ्जाल गठन गदा समुदायमा आधारित, विद्यालयमा आधारित तथा विषयगत बाल समूहहरू सम्मिलित हुन सक्दछन ।

ख) बाल समूह तथा सञ्जालका गठन विधि र प्रक्रिया

बाल समूह तथा सञ्जाल गठनका मूलभूत मान्यताहरू निम्न रहेका छन् :

सुसूचित :

बालबालिका कुन पनि समूह गठन गर्नु अघि उनीहरू किन र केका लागि संगठित भइरहेका छन्, उक्त समूहमा उनीहरूका भूमिका के हुन्छ तथा त्यसका लागि लाग्ने समयका बारेमा सुसूचित हुनुपर्दछ । बालबालिकालाई सम्बन्धित विषयमा जानकारी तथा सचना दिने काम बाल समूह गठन गर्न सहजीकरण गर्न संस्था वा स्थानीय सामाजिक परिचालक वा स्थानीय बालमैत्री शासन समितिका सदस्यहरूका हा ।

स्वतन्त्र र स्वस्फुत :

बाल समूह गठन गर्नुका औचित्य र आफना भूमिका तथा आवश्यक लगानीका बारेमा सचेत भइसकेका बालबालिका कुन बाल समूहमा सदस्य बन्ने वा नबन्ने भन्ने कुरामा उनीहरूका स्वतन्त्र र स्वस्फुत निर्णय हुनुपर्दछ । कुन पनि बालबालिकालाई निश्चित बाल समूहमा आवद्ध रहन वा नरहनका लागि शिक्षक, सामाजिक कार्यकर्ता, अविभावक वा स्थानीय वयस्क,समूह सदस्यहरूले दबाव दिन हुँदैन ।

लाकतान्त्रिक अभ्यास :

बाल समूहल सदस्य तथा संयोजन समूह वा नेतृत्वका चयन गदा लोकतान्त्रिक अभ्यास र संस्कृतिलाई मान्यता दिइनुपर्दछ । बाल समूहका नेतृत्व चयन प्रक्रियामा सकेसम्म निर्वाचन गर्न र बालबालिका एक आपसमा अस्वस्थ प्रतिस्पर्धा गर्न वातावरण बन्न दिनुहुँदैन । लोकतान्त्रिक अभ्यास भन्नाले बालबालिकाले निम्न अभ्यासहरू अवलम्बन गर्नु भन्नु हा :

क. फरक मत र विचारहरूका प्रतिस्पर्धालाई सजिलै स्वीकार गर्नु ।

ख. प्रतिस्पर्धाका दौरान र नेतृत्वका चयन पश्चात पनि एक आपसमा मैत्रीपूर्ण, सम्मानजनक सम्बन्ध, सहकाय र सहयोगी भावना कायम राखन ।

ग. बालबालिकाले प्रतिस्पर्धी र इच्छुकहरूलाई समेटन सकिने आफ्नै विकल्पहरू सुझाउन र सकेसम्मा नेतृत्व गर्न इच्छुक बालबालिकाले कुनै न कुन जिम्मेवारी र भूमिका पाउन भन्नु सुनिश्चितता होस ।

घ. बालबालिकामात्र जातजाति, धर्म, व्यक्तिगत हैसियत वा वयस्कहरूका समर्थन वा विरोधका आधारमा आफना माग दावी गर्ने नभइ केवल बालअधिकार प्रवृद्धन अभियानमा केही गर्ने भावना र चाहनाका आधारमा मात्र भूमिकाका दावी गर्न वातावरण बनोस ।

ड. बालबालिकाले आफना भूगोल, क्षेत्र वा विषयबाट प्रभावित हुन सबै समूहका प्रतिनिधित्व सुनिश्चित गरून ।

च. नेतृत्व सम्हाल्न भनेका अधिकारका उपयोग मात्र नभई कर्तव्य र उत्तरदायित्वका पालना पनि हा भन्न भावना स्थापित होस ।

समावेशी :

बाल समूहका गठन तथा सञ्चालन प्रक्रियामा बाल समूहका नेतृत्व समूह तथा कार्यक्रमहरू उमेर, लिंग, जातजाति, तथा शारीरिक हैसियतका आधारमा समावेशी हुन कुराका सुनिश्चित गन ।

उपयुक्त कार्यभार :

बाल समूहका नेतृत्व तथा जिम्मेवारी बहन गन क्रममा बालबालिकाका अध्ययन, व्यक्तिगत जीवन र पारिवारिक जिम्मेवारी तथा उसका अन्य जिम्मेवारीहरूका पनि ख्याल गरिनुपर्दछ । एक व्यक्ति एकभन्दा बढी बाल समूहका नेतृत्व गन वा दुइभन्दा बढी बाल समूहका सदस्य बन्न दिनु उपयुक्त हुँदैन ।

जिम्मेवारी र अवसरका उपयुक्त र समुचित वितरण :

बाल समूहका नेतृत्व गन निश्चित सदस्यल मात्र सबै भूमिका, प्रतिनिधित्व र अवसरहरूका उपभोग गर्ने सवाललाई निरुत्साहित गरिनुपर्दछ । बाल समूहका सब सदस्यहरूमाभू उमेर, क्षमता र उसका अन्य जिम्मेवारीहरूका आधारमा अवसरहरूका उपभोग तथा जिम्मेवारीहरूका समुचित वितरण गरिनुपर्दछ । अध्यक्ष वा सचिवल मात्र सब जिम्मा लिन अभ्यासलाई निरुत्साहित गरिनुपर्दछ ।

वयस्क सहजकताका चयन :

वयस्क सहजकर्ताका अनुपस्थितिमा बाल समूहका गठन र सञ्चालन प्रभावकारी नहुन सक्दछ । त्यसैल बाल समूहहरूले आफना सहजकता संस्था वा व्यक्तिका छनौट गर्नुपर्दछ । बाल समूहका सहजकता बाल समूहका निर्णय र कार्यान्वयन प्रक्रियालाई उनीहरूका सर्वोत्तम हित, बालमैत्री प्रक्रिया तथा प्रचलित नियम कानूनका आधारमा रही सहजीकरण गर्ने व्यक्ति मात्र हुन, निर्णायक व्यक्ति वा निकाय होइनन ।

अविभावकका सहमति :

बालबालिका बाल समूहका नेतृत्वमा चयन हुनका लागि उनीहरूका अविभावकका सहमति अनिवार्य रहन्छ । यदि विद्यालयमा आधारित बाल समूह हुन भने सञ्जाल लगायतका नेतृत्वमा सहभागी हुन विद्यालयका पूर्व सहमति पनि लिनु जरुरी हुन्छ ।

ग) बाल समूह तथा सञ्जालका सहजीकरण र सञ्चालन

बालअधिकार प्रमुख सराकार :

बाल समूह तथा सञ्जालले गर्ने हरेक गतिविधिहरू प्रत्यक्ष रूपमा बालअधिकारका संवर्द्धन, सम्मान र संरक्षणतर्फ उन्मुख हुनुपर्दछ । बाल समूहका बैठकमा समूह सञ्चालन र व्यवस्थापनका अतिरिक्त बालअधिकारका स्थानीय सवालहरूमा केन्द्रीत हुनुपर्दछ । बाल समूहले गर्ने गतिविधि बालअधिकारका प्रचार प्रसार, अनगमन तथा समुदायमा रहेका जिम्मेवार निकायहरूका निर्णयलाई सकारात्मक ढंगले प्रभावित पार्ने उद्देश्यका साथ गरिनुपर्दछ ।

बालमैत्री गतिविधि :

बालबालिकाले बाल समूहमार्फत सञ्चालन गर्ने गतिविधिहरू बालमैत्री हुनुपर्दछ । बालमैत्री गतिविधि भन्नाले विभिन्न उमेर समूहका बालबालिकाका लागि रुचिकर, सुरक्षित, सृजनात्मक, अहिंसात्मक तथा सन्देशमुलक हुनुपर्दछ । बाल समूहहरूले पाँच वर्षभन्दा कम उमेरका बालबालिकाका लागि, पाँच देखि दशवर्ष उमेर समूहका लागि, दश देखि पन्ध्रवर्ष उमेर समूहका लागि र पन्ध्र देखि अठारवर्ष उमेर समूहका लागि फरक फरक क्रियाकलापहरू आयोजना गर्न सक्छन् । त्यसैगरी भूगोल, भाषा, संस्कृति र लिंगका आधारमा पनि विभिन्न गतिविधिहरू निश्चित गर्न सक्छन् ।

गैरराजनीतिक गतिविधि :

बाल समूहले गन सबै कार्यक्रमहरू राजनीतिक एवं दलगत रूपमा तटस्थ तथा निष्पक्ष हुनुपर्दछ । बाल समूहले आफ्ना गतिविधिमार्फत निश्चित दल, समुदाय वा समूहलाई मात्र उत्कृष्ट ठहर्‍याउने काय गर्नुहुँदैन ।

अहिंसात्मक तथा शान्तिपूर्ण गतिविधि :

बाल समूहले गन सबै गतिविधिहरू अहिंसात्मक तथा शान्तिपूर्ण हुनुपर्दछ । बाल समूहले सञ्चालन गर्ने गतिविधि हिंसा, भेदभाव तथा द्वन्द्वलाई प्रश्रय दिने खालका हुनुहुँदैन । धनजनका क्षति हुन खालका वा सावजनिक शान्ति र समुदायका अमन चयनमा असर पर्ने गतिविधिहरू

बाल

समूहले

गन

हुँदैन

सुरक्षित गतिविधि :

बाल समूहले सञ्चालन गर्ने सब क्रियाकलापहरू बालबालिकाका संरक्षणका दृष्टिले सुरक्षित हुनुपर्दछ । बाल समूहले सञ्चालन गर्ने कार्यक्रम, कार्यक्रम स्थल तथा समय बालबालिकाका लागि सुरक्षित हुनुपर्दछ र उपयुक्त सुरक्षाका व्यवस्था गरिएका हुनुपर्दछ । बाल संरक्षणका लागि बाल समूहका सदस्यहरू आफ्ना स्थानबाट अन्यत्र कत जानुपरेका अवस्थामा अनिवाय रुपमा अविभावकका सहमति लिइनुपर्दछ र एक वयस्क संरक्षकका आवश्यकता पर्दछ ।

लैङ्गिक तथा अपाङ्गतामैत्री :

बाल समूहले आयोजना गर्ने बैठक, कार्यक्रमहरू बालिका तथा अपाङ्गता भएका सदस्यहरूका सहभागिताका दृष्टिल सुहाउँदा समय र स्थानमा आयोजना गर्नुपर्दछ ।

गतिविधि तथा क्रियाकलापमा सीमितता :

बाल समूहहरूले स्वतन्त्र रूपले बालअधिकार प्रवर्द्धनका निम्ति काय गरिरहँदा, अनपेक्षित रुपमा सामाजिक गुनासाहरू पनि आउन सक्छन । कहिलेकाही सुरक्षा र सामाजिक वातावरणमा शान्ति कायम राख्न बाल समूहका केही गतिविधिहरूलाई नगर्नका लागि रोक लगाउन पनि सकिन्छ । यसरी बाल समूहका गतिविधि रोक लगाउने अधिकार सम्बन्धित विद्यालयका विद्यालय व्यवस्थापन समिति,स्थानीय सरकार र सुरक्षा निकायका मात्र रहन्छ ।

घ) बाल समूह र अन्य निकायहरूका सम्बन्ध र सहकाय

बाल समूह एक सामुदायिक संस्था हा । यसले बालबालिकाका संगठित प्रतिनिधित्व गर्दछ र स्थानीय तहमा बालबालिकाका राजनीतिक तथा नागरिक पहिचान स्थापित गर्न मद्दत गर्दछ । तसर्थ बाल समूहहरूले स्थानीय तहमा रहेका अन्य निकाय तथा समूहहरूसग निकटतम र स्वतन्त्र सम्बन्ध राख्नुपर्दछ । यस सम्बन्ध र सहकायका मलभत मान्यताहरू निम्न हुन :

बाल समूह एक स्वतन्त्र संगठन हा

बाल समूह बालबालिका सम्मिलित एक स्वतन्त्र संगठन हा । बाल समूहहरू विषयगत आधारमा त्यस्तै विषयमा कार्यरत वयस्कहरूका समूह, संस्था वा राज्यका निकायसंग सरोकार राख्न सक्दछ तर बाल समूहहरू ती निकायका भात संगठन वा मातहत निकाय होइनन । त्यसैल बाल समूहहरूले स्थानीय तहमा क्रियाशील संस्था, समूह तथा निकायहरूमा बालबालिकाका दृष्टिकोण, सरोकार र सवालहरूलाई स्वतन्त्र पैरवी गन सक्छन ।

बाल समूह बालअधिकारका सवालहरूमा स्वीकार्य प्रतिनिधि हा

बाल समूहले स्थानीय तहमा बालबालिकाका संगठित प्रतिनिधित्व गन हुँदा उनीहरू नै बालअधिकारका सवालहरूका लागि स्वीकार्य प्रतिनिधि हुन । उनीहरूल प्रस्तुत गन बालबालिकाका सरोकार र सवालहरू बालबालिकाले वा अन्य संस्था वा निकायले एकल रुपमा व्यक्त गरेका सवालभन्दा बढी मान्यता प्राप्त गर्नुपर्दछ ।

बाल समूह अन्य सामुदायिक संस्था तथा निकायहरूका सहकमी संस्था हा

बाल समूह केवल बालअधिकार सरोकारका विषयहरू उठान गर्ने, पैरवी गन समूहमात्र होइनन । बरु स्थानीय संघ संस्थाहरूसँग मिलेर विषयगत क्षेत्र वा समुदायमा बालअधिकार संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्ने तथा बालबालिकाका सरोकारहरूलाइ सम्बोधन गन सहकमी समूह पनि हुन । त्यसैल बाल समूहहरूले स्थानीय सरकार, स्थानीय संस्था तथा समूहसँग बालबालिकाका सवालमा साभेदारी र सहकाय गर्न सक्दछन ।

बाल समूह नागरिक समूह हो

बाल समूहहरू नागरिक सगठन तथा समूह हुन । त्यसैल स्थानीय सरकार तथा स्थानीय राज्य संयन्त्रहरूले आफना गतिविधिहरू सञ्चालन गरिरहदा प्रभावित नागरिक समुदायका रुपमा बालबालिकासँग पनि परामश र सहकाय गर्नुपर्दछ । बाल समूहहरू स्थानीय बालबालिकाका प्रतिनिधिमलक समूह भएकोल उनीहरूसँगका सहकार्य, परामश र साभेदारी समग स्थानीय बालबालिकाका प्रतिनिधिसगका साभेदारी र सहकार्यका रुपमा लिन सकिन्छ ।

बाल समुह गठन तथा सञ्चालन निर्देशिकाका सन्दर्भ सामग्रीहरू

नेपालमा बालबालिकाका स्थिति २०७३, केन्द्रीय बालकल्याण समिति हरीहरभवन ललितपर
बालसहभागिता निर्देशिका २०६३, केन्द्रीय बालकल्याण समिति हरीहरभवन ललितपर

Dahal, B. P. (2014). *Child Participation in Schools of Nepal: Role and Contribution of Child Clubs; A Thesis Submitted to School of Education in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy in Education Kathmandu University, Dhulikhel, Nepal, January 2014*

Daly, A. (2016) Chapter- Article 15 The Right to Freedom of Association and to Freedom of Peaceful Assembly, in Alen A., Lanotte J.V. et. al edited A commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child, Brill Nijhoff, Leiden, Boston.

Detrick, S. (1999), A commentary on the United Nations Convention on the Rights of The Child, Kluwer Law International, Martinus Nijhoff Publishers, The Hague, Boston, London

*General Comment No. 12 (2009) The right of the child to be heard, **Committee on the Rights of the Children, United Nations**, Geneva, Switzerland.*

*General comment No. 14 (2013) on the right of the child to have his or her best interests taken as a primary consideration (art. 3, para. 1), **Committee on the Rights of the Children, United Nations**, Geneva, Switzerland.*

*General comment No. 17 (2013) on the right of the child to rest, leisure, play, recreational activities, cultural life and the arts (art. 31), **Committee on the Rights of the Children, United Nations**, Geneva, Switzerland.*

*Girl's education club/Child clubformation guidelines (2010), **Ministry of General Education Sudan and UNICEF**.*

*Guidelines on Freedom of Peaceful Assembly, **OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR) 2010**, Warsaw, Poland*

Rajbhandary, J., Hart, R., & Khatiwada, C. (1999). *The children's clubs of Nepal: A Democratic experiment.* Kathmandu: Save the Children, Kathmandu.

Rajbhandary, J., Hart, R., & Khatiwada, C. (2002). *The children's clubs of Nepal: An assessment of a national experiment in children's democratic development.* Save the Children, Kathmandu.

खण्ड ख :

बाल समूह गठन तथा सहजीकरण निर्देशिका, २०७४

प्रस्तावना

नेपालका संविधानका मौलिक हकमा उल्लेख भएका बालबालिकाका सहभागिताका अधिकार तथा नागरिकहरूका संगठनस्वतन्त्रता र शान्तिपूर्ण भला हुन पाउने अधिकारका व्यावहारिक कार्यान्वयनमा सहयोग पुऱ्याउन, नेपाल सरकारले लागू गरिआएको बालमैत्री स्थानीय शासन रणनीति अन्तर्गत बाल समूह गठन तथा सहजीकरण प्रक्रियालाई व्यवस्थित र प्रभावकारी ढंगल लागू गन गराउन, स्थानीय तहलाई सहयोग पुऱगोस भन्न उद्देश्यल नेपाल सरकार, संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयल या निर्देशिका जारी गरेका छु ।

परिच्छेद १ : प्रारम्भिक

१. संक्षिप्त नाम र प्रारम्भ

- १) यस निर्देशिकाका नाम “बाल समूह गठन तथा सहजीकरण निर्देशिका, २०७४” रहका छु ।
- २) या निर्देशिका स्थानीय तहले अवलम्बन गर्न सक्नेछन ।

२. परिभाषा

विषय वा प्रसगल अका अथ नलागेमा यस निर्देशिकाका प्रयोजनका लागि निम्न परिभाषा कायम गरिएका छु :

- (क) स्थानीय तह : स्थानीय तह भन्नाले गाउँपालिका तथा नगरपालिका, उपमहानगरपालिका, महानगरपालिका र त्यस अन्तर्गत रहन वडा कार्यालय तथा जिल्ला सभासमेतलाई जनाउनेछु ।
- (ख) सेवा प्रदायक कार्यालय : नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार तथा स्थानीय तहमा अन्तर्गत स्थानीय तहमा सेवा प्रवाह गरिरहेका कार्यालय, स्वास्थ्य चाकी, विद्यालय श्रोत केन्द्र, प्रहरी चाकी तथा यस्ता अन्य निकायहरूलाई जनाउनेछु ।
- (ग) बाल समूह : भन्नाले यस निर्देशिका बमोजिम गठन भई स्थानीय तहमा सूचीकृत भएका १८ वष भन्दा कम उमेरका बालबालिकाका संगठनलाई जनाउनेछु ।

- (घ) बाल सञ्जाल :भन्नाले यस निर्देशिका बमोजिम गठन भएका बाल समूहहरूका सञ्जाललाई जनाउनेछ ।
- (ङ) विशिष्टीकृत बाल समूह :भन्नाले विश्वव्यापी प्रचलनमा रहेका विधि तथा नेपाल सरकारका विशिष्टीकृत निकायले विशिष्ट उद्देश्यले निर्माण गरेका समूहमा आवद्ध बाल समूहलाई जनाउनेछ । जस्ता : जुनियर रेडक्रस, राष्ट्रिय रोटयाक्ट क्लव, लिया क्लव, रेयुकाइ समूह जस्ता विशेष समूहलाई जनाउनेछ ।
- (च) सहजकर्ता : भन्नाले बाल समूहका गठन तथा सञ्चालनमा सहयोग तथा सहजीकरण गर्नका लागि यस निर्देशिका बमोजिम नियुक्त व्यक्तिलाई जनाउनेछ ।
- (छ) सहयोगी संस्था :भन्नाले स्थानीय तहमा बाल समूह सञ्चालनमा सहयोग गर्न तथा बाल सहभागिताका विभिन्न कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिरहेका सम्बन्धित निकायबाट अनुमति प्राप्त नेपालमा दत्ता गैरसरकारी संस्थाहरूलाई जनाउनेछ ।
- (ज) सामाजिक परिचालक :भन्नाले स्थानीय तहमा समुदाय परिचालनका काममा क्रियाशिल तथा स्थानीय शासन तथा सामुदायिक विकास कार्यक्रम, गरिवी निवारण जस्ता कुन कार्यक्रम सञ्चालन गर्न नियुक्त सामाजिक परिचालकलाई जनाउनेछ ।
- (झ) संरक्षक शिक्षक :भन्नाले विद्यालयमा बाल समूहलाई सहयोग तथा सहजीकरण गर्न तोकिएका शिक्षकलाई जनाउनेछ ।

३. निर्देशिकाका उद्देश्य

यस निर्देशिकाका उद्देश्य देहाय बमोजिम रहेका छन् :

- (क) बालबालिकाका संगठन स्वतन्त्रताका अधिकारलाई व्यवस्थित र प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने ।
- (ख) बाल समूहहरूका गठन, सञ्चालन तथा सहभागितालाई अर्थपूर्ण, नैतिक, सुरक्षित र पारदर्शी तथा समावेशी बनाउन ।
- (ग) बालमैत्री स्थानीय शासनका प्रभावकारी कार्यान्वयनमा टेवा पुऱ्याउने ।
- (घ) स्थानीय विकासका हरेक प्रक्रियामा सार्थक बाल प्रतिनिधित्व मार्फत बालमैत्री पुर्वाधार विकासमा टेवा पुऱ्याउन ।

४. निर्देशिकाका कार्यान्वयन देहाय अनुसार हुनेछ ।

- (क)स्थानीय तहमा बाल समूह/सजांल गठन तथा सहजीकरणका लागि यस निर्देशिका बमोजिम गर्नु गराउन स्थानीय सरकारका दायित्व हनेछ ।
- (ख) बाल सहभागिता तथा बाल समूह सहजीकरणमा क्रियाशिल राष्ट्रिय एवं अन्तर्राष्ट्रिय गरसरकारी सस्था तथा विकासका साभदारहरूले यस निर्देशिकाको अवलम्बन गर्न गराउनु उनीहरूका जिम्मेवारी हुनेछ ।
- (ग) विशिष्टीकृत बाल समूहहरूका सन्दर्भमा या निर्देशिका लाग हुनेछैन ।

परिच्छेद २ : बाल समूहको गठन प्रक्रिया

५. बाल समूहका किसिम :

- (१)बाल समूह सामान्य अवस्थामा २५ जना वा साभन्दा बढी बालबालिका भेला भइ कुन निश्चित विषय वा क्षेत्रका बालबालिकाका सरोकारहरूमा कार्य गर्ने तथा उक्त क्षेत्रमा बालअधिकारका प्रचार पसार र अनुगमन गन गठन गरिएका समूहलाई न बाल समूह मानिनेछ ।
- (२) सबै बाल समूहहरू स्थानीय तहमा अनिवाय सूचीकृत र नवीकरण हुनपर्नेछ ।
- (३) एक विद्यालयमा एक बाल समूह रहनेछ । विभिन्न उमेर र विषयगत बाल समूहहरू सोही बाल समूह अन्तर्गत उपसमूहका रूपमा क्रियाशिल हन सक्नेछन ।
- (४)विद्यालयस्तरका बाल उपसमूह गठन गदा तीन वटा उमेर समूहका (५ देखि ११ वष उमेर समूह, १२ देखि १५ वष उमेर समूह र १६ देखि १८ वष उमेर समूह) आधारमा छुट्टाछुट्टै गठन गर्नुपर्नेछ।

तर समुदायस्तरका बाल समूह गठन गदा ५ देखि १८ वष उमेर समूहका एउट बाल समूह गठन गन वाधा पर्ने छैन ।

- (५) बाल समूह सामान्यतया ५ प्रकारका हुनेछन :

(क) समुदायमा आधारित बाल समूहहरू देहाय अनुसार हुनेछन :

- (अ) समुदायमा आधारित बाल समूह निश्चित भगोलभित्रका बालबालिकालाई समेटेर वा निश्चित भौगोलिक क्षेत्रलाई कार्यक्षेत्र बनाएर गठन भएका बाल समूहहरू भनिनेछ ।

- (आ) यस्ता बालसमूहहरु कुन टोल, बस्ती, वडा भित्र बाल समूह गठन गर्न सकिन्छ ।
- (इ) यस्ता बाल समूहले सम्बन्धित भूगोल भित्रका सबै उमेर, लिंग, जाति, आर्थिक हैसियत तथा शारीरिक अवस्था कमजोर भएका बालबालिकालाई समेटने र उनीहरूका उचित प्रतिनिधित्व तथा सहभागिता हुन सुनिश्चित गर्नुपर्नेछ ।
- (ई) बाल समूहमा उक्त क्षेत्रभित्र सामान्यतः ६ महिना वा सा भन्दा बढि स्थायी वा अस्थायी बसोबास भएका बालबालिका मात्र सदस्य बन्न सक्नेछन् ।
- (ख) विद्यालयमा आधारित बाल समूहहरू देहायका आधारका बाल समूहहरु हुनेछन् :
- (अ) कुन विद्यालयमा अध्ययनरत बालबालिकालाई समेटेर उक्त विद्यालय भित्र बालअधिकार अनुगमन तथा प्रवर्द्धन गर्न गठन भएका बाल समूहलाई विद्यालयमा आधारित बाल समूह भनिनेछ ।
- (आ) सम्बन्धित विद्यालय भित्रका सबै जातजाति, कक्षा, लिंग र आर्थिक तथा शारीरिक अवस्थाबाट कमजोर बालबालिकाका उचित प्रतिनिधित्व र सहभागिता सुनिश्चित गरेका हुनु पर्नेछ ।
- (इ) बाल समूहमा सदस्य बन्नका लागि सम्बन्धित बालबालिका उक्त विद्यालयमा अध्ययनरत हुन पर्दछ ।
- (ग) विषयगत बाल समूहहरू देहाय अनुसार हुनेछन् :
- (अ) विषयगत रूपमा निश्चित विषयहरू: बालिकाहरूका मात्र सवाल, बाल विवाह, स्वास्थ्य तथा सरसफाई, जलवायु परिवर्तन, बालश्रम, एचआइभी तथा एडस जस्ता विषयहरूमा काय गर्न समुदायमा विशिष्ट ढंगले विषयगत बाल समूहहरू गठन गर्न सकिनेछ ।
- (आ) समुदायमा लुकेर रहेका वा समुदायमा पर्याप्त रूपमा सम्बोधन हुन नसक्का विशिष्ट विषयहरूमा आधारित रहेर गठन भएका यस्ता बाल समूहलाई विषयगत बाल समूह मानिनेछ ।
- (इ) विद्यालयभित्र यस्ता बाल समूह गठन भएमा उक्त समूहलाई विद्यालयस्तरीय बाल समूहकै उपसमूह मानिनेछ ।
- (घ) देहाय अनुसारका बालसमूह विशिष्टीकृत बाल समूह रहनेछन् :

- (अ) अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा न स्थापित स्वयंसेवा अभियान तथा संगठनहरू, नेपाल सरकार, प्रान्तीय सरकार र स्थानीय तहका विशिष्टीकृत निकायले विशष प्रकृतिका आफना संस्थागत बाल समूह गठन गर्न सक्नेछन ।
- (आ) यस्ता बालसमूहहरूका गठन र व्यवस्थापनविधि स्वयं यसका महासंघ, संरक्षक निकाय तथा स्थापित मान्यता र विधानहरूबाट सञ्चालित हुन सक्नेछन ।
- (इ) बाल समूह सञ्जाल देहाय अनुसार गठन गर्न सकिनेछ :
- (अ) स्थानीय तहमा सूचीकृत भएका बाल समूहहरू एक आपसमा भेला भइ एक आपसका काम र अभियानहरूलाई साथ सहयोग गर्ने तथा एक आपसका सरोकारहरूलाई सामूहिकीकरण गर्न बाल समूह सञ्जाल गठन गर्न सक्नेछन ।
- (आ) यसरी बाल समूह सञ्जाल गठन गदा समुदायमा आधारित, विद्यालयमा आधारित तथा विषयगत बाल समूहहरू सम्मिलित गर्न सकिनेछ ।

६. बाल समूह गठनका लागि सूचना, भेलाका आयोजना तथा अभिमुखीकरण

- (१) बाल समूह गठनका लागि सूचना, भेलाका आयोजना तथा अभिमुखीकरण गदा सामान्यतया देहायका सिद्धान्त तथा प्रकया पूरा गर्न पनेछ ।
- (क) समुदायमा आधारित बाल समूह गठन गर्न चाहने व्यक्ति, समूह तथा संगठनल बाल समूह गठन गर्ने औचित्य र कारणहरू समेत स्पष्ट पारी न्यनतम दश दिन अगाव सम्बन्धित समुदायका बालबालिका तथा अविभावकहरूलाई खुला सचना दिनुपर्नेछ ।
- (ख) यसरी दिइने सूचना सरल नेपाली भाषामा र आवश्यकता अनुसार स्थानीय समुदायद्वारा बोलिन मात भाषाहरूमा समेत दिनुपर्नेछ ।
- (ग) सूचना उपलब्ध गराउने विधिमा स्थानीय तह वा तिनका वडा कार्यालय, नागरिक सूचना केन्द्र, सामुदायिक सहकारी तथा बचत समूहका कार्यालयहरू, उपभोक्ता समितिका कार्यालय भवन, प्रहरी चौकी, स्वास्थ्य चाकी, विद्यालय र पहुँचमा आएका बालबालिकालाई मौखिक रूपमा भेलाका लागि जानकारी दिन सकिनेछ ।
- (घ) बाल समूह गठन गर्ने भेलामा सामान्यतया २५ जना बालबालिकाका उपस्थिति हुन पनेछ ।

- (ड) यस्तो भेला बालबालिकाका लागि सहज पहुँच भएका र सुरक्षित स्थानीय सार्वजनिक स्थल वा भवनहरूमा आयोजना गन पनेछ ।
- (च) भेलामा छलफलका विषयहरू :बालअधिकारका अवधारणा, बालसहभागिताका अधिकार, बालसहभागितामा नेपालका नीतिगत व्यवस्थाहरू, स्थानीय तहमा बाल समूह गठन गर्नुका कारण र योजना, बाल समूहका मुख्य उद्देश्य र कार्यक्रमहरू रहन सक्नेछन ।
- (छ) यस्ता अभिमुखीकरण तथा जानकारीहरू सरल र बालबालिकाले बुझने भाषामा हुनुपर्दछ । यदि बहुसंख्यक सहभागी नेपाली भाषा बुझने खालका छैनन भने स्थानीय भाषामा अभिमुखीकरण र छलफल चलाउन सकिनेछ ।
- (ज) भेलामा सहभागी सबै वयस्क तथा बालबालिकाका छुट्टाछुट्टै उमेर, जातजाति र लिंग समेत जनाउने गरी उपस्थिति गराउन सकिन छ ।
- (झ) विद्यालयमा आधारित बाल समूह गठन गदा विद्यालय भित्र सब कक्षामा सूचना प्रदान गरिनुपर्दछ । एवं भेलाका आयोजना विद्यालय परिसरभित्र प्रधानाध्यापक, संरक्षक शिक्षक वा व्यवस्थापन समितिका अध्यक्षका उपस्थितिमा गन पर्नेछ ।
- (ञ) विषयगत बाल समूह गठन गदा स्थानीय समुदायमा वा विद्यालय जहा गठन गर्ने हा त्यस अनुरूप सूचना गर्ने र भेलाका आयोजना गनु पर्नेछ ।

७. नेतृत्व चयन :

(१)दफा ६ बमोजिमको भेलामा सहभागी बालबालिकाका सहमति भएमा देहायकाका आधारमा बाल समूहका नेतृत्व चयन गर्न सकिन छ । कुन विधिबाट नेतृत्व चयन गर्ने भन्ने निर्णय स्वय उपस्थित बालबालिकामाभू छलफल गरी तय गनुपनेछ :

- (क) बहुपदीय नेतृत्व : बाल समूहमा अध्यक्ष, उपाध्यक्ष, सचिव, सहसचिव, कोषाध्यक्ष तथा विषयगत सयोजकहरू तय भएका नेतृत्व ।
- (ख) चक्रिय नेतृत्व : बाल समूहमा निश्चित संख्यामा कार्यसमिति सदस्य बन्ने । कार्यसमितिबाट एक अध्यक्ष र सचिव तोक्न । अका बैठकमा अहिलेका सचिव अध्यक्ष हुन र कायसमितिका कुन सदस्य सचिव बन्ने । यही प्रक्रिया आगामी बैठकहरूमा दोहोरिदै जाने ।

(ग) संयोजन समूह : बाल समूहमा निश्चित संख्यामा संयोजन समूह बन्न । बाल समूहका कार्यक्रम र बैठक अनसार संयोजन, अध्यक्षता र प्रतिनिधित्व गर्ने जिम्मेवारी तोक्न ।

- (२) बाल समूहका कायसमिति संख्या ९ देखि २१ सदस्यीय सम्म बनाउन सकिनेछ ।
- (३) बाल समूहले आवश्यकता अनुसार उपसमितिहरू गठन गरी कार्यक्रमहरू गर्न सक्नेछन । यस्ता उपसमितिमा ३ देखि १५ जना सम्म सदस्य रहनेछन ।
- (४) बाल समूहका नेतृत्वमा ५० प्रतिशत बालिका, समग्रमा १० प्रतिशत दलित बालबालिका र ५ प्रतिशत अपाङ्गता भएका बालबालिका सदस्यहरूका लागि सिट संख्या आरक्षित गनुपर्नेछ ।
- (५) बाल समूहका पदाधिकारीमा बालक र बालिकाका संख्या बराबरी छान्नु पर्नेछ ।
- (६) एकै बालक वा बालिका दुइ वा सा भन्दा बढी बाल समूहका नेतृत्वमा बस्न पाउने छैनन । तर बाल समूहका नेतृत्वमा रहेका सदस्य सञ्जालका नेतृत्वमा भने बस्न सक्नेछ ।
- (७) समुदायमा आधारित बाल समूहका नेतृत्व न्यूनतम प्रत्येक २ वर्षमा परिवर्तन हुन्छ भने विद्यालयमा आधारित बाल समूहका नेतृत्व परिवर्तन हरेक वर्ष गर्न पर्नेछ ।
- (८) एकै व्यक्ति बाल समूहका पदाधिकारी अध्यक्ष, उपाध्यक्ष, सचिव र कोषाध्यक्षका रूपमा एक कार्यकाल भन्दा बढी समय बस्न सक्न छैन तर कार्यसमितिका सदस्य भने बस्न फरक पर्ने छैन ।
- (९) ८वर्ष भन्दा कम उमेर समूहका बालबालिकालाई बाल समूहका नेतृत्वमा रहने छैनन ।
- (१०) बाल समूहका सदस्यहरूमाभन्दा नेतृत्व चयनका सन्दर्भमा विवादहरू आएमा देहायका अभ्यास गर्न सकिनेछ :

(क) नेतृत्व गर्न चाहन सदस्यल आफले बाल समूहलाई कसरी सक्रिय र बलिया बनाउन भन्न विषयमा अर्को सदस्यप्रति नकारात्मक धारणा व्यक्त नगरी छोट्टा प्रस्तुति गर्न सक्न ।

(ख) नेतृत्व गर्न चाहन सदस्यहरू मात्र छलफल गरी सहमतिमा अग्रसर हुन ।

(ग) नेतृत्वलाई चक्रिय नेतृत्व प्रणालीमा परिवर्तन गर्ने ।

(घ) नेतृत्व गर्न चाहनहरूमाभन्दा सान्दर्भिक समिति बनाइ उक्त समितिका जिम्मेवारी प्रदान गर्ने ।

(ड) उल्लेखित तरिकाबाट विवाद समाधान नभएमा नेतृत्वका लागि सदस्यहरू मध्यबाट मतदान प्रक्रियाबाट चयन गर्नुपर्नेछ। मतदान प्रक्रियाका सहजिकरण संरक्षक शिक्षक वा वयस्क सहजकर्ताबाट गर्नु पर्नेछ। मतदान प्रक्रियामा जाँदा व्यक्तिगत प्रचारप्रसार गन नपाउन व्यवस्था गन पर्नेछ।

८. सञ्जालहरूका गठन :

- (१) बाल समूहहरू बीच आपसी समन्वय, सहाय बढाउन तथा सवालहरूका सामूहिकीकरण गर्ने र एक आपसबाट सिकाइका अवसर सृजना गर्न बाल समूह सञ्जालका गठन गर्न सकिनेछ।
- (२) बाल समूह सञ्जाल वडा स्तर, गाउ स्तर र नगर स्तरका हुनेछन। स्थानीय तहमा आवश्यकता महसुस भएमा जिल्ला तहमा पनि बाल समूह सञ्जाल गठन गरी सञ्चालन गर्न सकिनेछ।
- (३) बाल समूह सञ्जाल गठन गर्नका लागि (गाउ वा नगर र वडा) तहमा बाल समूहहरूका प्रतिनिधि भेलाका आयोजना गन पनछ।
- (४) यस्तो भेलामा सञ्जाल समेटने क्षेत्रका (समुदाय, विद्यालय तथा विषयगत) बाल समूहहरूलाइ भेलाका मिति भन्दा १५ दिन अगाव सूचना प्रदान गनुपर्दछ। सूचनामा देहायका विषयवस्त समेटिएका हुन पनछ :
 - (क)भेलाका मिति, समय र स्थान,
 - (ख)भेलामा छलफल हुन विषयहरू,
 - (ग)भेलामा आमन्त्रण गरिएका प्रत्येक बाल समूहका प्रतिनिधि संख्या (जातजाति, लिंग समेत तय गरिएका भए सा समेत)
 - (घ)भेलामा सहभागीका लागि उपलब्ध हुन सेवा र सुविधा,
 - (ड)भेलामा सहभागीका लागि उपलब्ध नहुन सेवा र सुविधा, र
 - (च)अन्य आवश्यक विषयवस्त।
- (५) बाल समूहका प्रतिनिधिहरूल भेलामा सहभागी हुन देहायका शत पूरा गन पन छ।
 - (क) आफना बाल समूहमा छलफल गरी निर्णय गरेका हुन पर्नेछ,
 - (ख) विद्यालयबाट भेलामा सहभागी हुन तथा सञ्जालका नेतृत्वमा प्रतिस्पर्धा गन सहमति दिइएका हुन पर्नेछ,।

(ग) समुदायमा आधारित बाल समूहका हकमा भेलामा सहभागी हुन तथा नेतृत्वमा प्रतिस्पर्धा गन अविभाक्कका सहमति ।

- (६) बाल समूहले भेलामा दुइ वा सा भन्दा बढी सहभागी माग भएका अवस्थामा बालक, बालिका तथा सबै जातजातिका समानुपातिक प्रतिनिधित्वका व्यवस्था गराउन पर्नेछ ।
- (७) सञ्जाल भेलामा सहभागी हुन बाल समूह प्रतिनिधि उक्त सञ्जालका भौगोलिक क्षेत्रभित्र बसोबास भएका हुन पर्नेछ ।
- (८) सञ्जालका नेतृत्व चयन भेलाका सहमतिका आधारमा दफा ९ मा व्यवस्था भए बमोजिमका हुन्छ । सञ्जालका नेतृत्वका पुनःगठन प्रत्येक वर्ष गर्नुपर्नेछ ।

९. नेतृत्व चयनमा प्रतिस्पर्धा र सहकार्यका व्यवस्थापन

- (१) बाल समूह तथा सञ्जालका नेतृत्व चयनका सन्दर्भमा बालबालिकामाभ अस्वस्थ प्रतिस्पर्धा हुनबाट रोक्न समझदारीमा नेतृत्व चयनलाई प्राथमिकता दिनु पर्नेछ ।
- (२) सम क्षमताका प्रतिस्पर्धीहरूलाई सहमति गराई एक आपसलाई स्वीकार्न सक्ने बनाउन पहिला प्रयत्न गर्नु पर्नेछ ।
- (३) प्रतिस्पर्धी बालबालिकालाई चक्रिय नेतृत्व, संयाजन समूह वा उपसमितिहरूका गठनबाट विभिन्न जिम्मेवारीहरू प्रदान गरी उनीहरूका भूमिका र सक्रियतालाई सहयोग गन सकिनेछ ।
- (४) बालबालिकामाभ हुन प्रतिस्पर्धामा वयस्कहरूका प्रभाव र स्वाथ तथा चाहना र प्रभावबाट मुक्त राखिनुपर्नेछ ।

१०. आवद्धता तथा सूचीकरण

- (१) समुदाय तथा विद्यालयमा गठन भएका बाल समूहहरू गठन भएका एक महिनाभित्र गाउँपालिका/नगरपालिका र तिनका वडा कार्यालयमा सूचीकृत गनु पर्नेछ । वडा कार्यालयमा सूचीकृत भएका बाल समूह/संजालका विवरण वडा कार्यलयबाट नियमित रूपमा गाँउपालिका तथा नगरपालिकामा पठाउन पर्नेछ ।
- (२) विद्यालयमा गठन भएका बाल समूहका आवद्धता स्वयं विद्यालयसँग र समुदायमा गठन भएका बाल समूहका आवद्धता स्थानीय गाउँ कार्यालय वा नगर कार्यालयका कार्यालयसँग रहनेछ ।

- (३) बाल समूह सूचीकरण हुँदा समूहका नाम, उद्देश्य, कार्यसमितिका पदाधिकारी तथा सदस्यका नाम, सहजकर्ताका नाम र सम्पर्क ठेगाना र आवद्द निकाय खलाइएका हुनुपर्नेछ ।
- (४) सूचीकृत बाल समूहहरू हरेक वर्ष अद्यावधिक गर्न सकिने छ । यसरी अद्यावधिक हुँदा सम्बन्धित समूहले अद्यावधिक गन व्यहाराका निवेदन, बाल समूहका वाषिक भेलाका उपस्थिति र विद्यमान कार्यसमितिका नामावली, सहजकर्ताका नाम र सम्पर्क ठेगाना र बाल समूहले अधिल्ला वर्ष सम्पन्न गरेका विभिन्न गतिविधिका कार्यप्रगति संलग्न गर्नु पर्नेछ ।
- (५) विद्यालयमा आधारित बाल समूहले अद्यावधिकका लागि निवेदन दिँदा सम्बन्धित विद्यालयका सिफारिशपत्र संलग्न गर्नु पर्नेछ ।
- (६) आवद्धता तथा सूचीकरणका लागि बाल समूहका नाम भेलाका सहभागी बालबालिकाले आपसी सहमतिमा जुराउन सक्ने छन । बाल समूहका नाम त्यस क्षेत्रका अका बाल समूहका नामसँग मिलेमा दोहोरा पन गरी राख्न सकिने छैन ।
- (७) बाल समूहका नामसँग कुन पनि निजी वा गर सरकारी संस्थाका नाम जोडन सकिने छन ।
- (८) बाल समूहका सूचीकरण तथा नवीकरणका लागि सहजकर्ता निकाय, व्यक्तिल अनिवार्य उपस्थित भई प्रमाणित र सहमति प्रदान गर्नु पर्नेछ ।
- (९) सूचीकृत तथा नवीकरण भएका बालकलवका प्रतिवेदन गाउँकायपालिका तथा नगरकायपालिका लगायत बालअधिकार संरक्षणका क्षेत्रमा कार्यरत अन्य सरकारी निकायमा पठाउन पर्नेछ ।

परिच्छेद ३ : सहजकर्ता सम्बन्धीव्यवस्था

११. सहजकर्ता संस्था, निकाय र व्यक्तिहरू:

- (१) बाल समूहका गठन तथा सञ्चालन वयस्क सहजकर्ता वा सहजकर्ता संस्थाका अनुपस्थिति मान्य हुनेछैन ।
- (२) प्रत्येक बाल समूहको एक वयस्क सहजकर्ता वा सहजकर्ता संस्था हुन जरुरी हने छ ।
- (३) सहजकर्ताले बाल समूहका बैठक, योजना निर्माण, कार्यान्वयन तथा विषयगत छलफललाई सहजीकरण गर्ने, बालबालिकाको सरोकारको क्षेत्रमा उपयुक्त उपायहरू सुझाउन तथा श्रोतमा उनीहरूका पहुँच बनाउन सहयोग गन पर्नेछ ।

- (४) बाल समूहका गतिविधि र त्यसबाट उत्पन्न परिणामप्रति सहजकता व्यक्ति, संस्था वा निकाय नैतिक जिम्मेवारी रहनेछ ।
- (५) सहजकर्ताका छनौटमा बाल समूहका सहमति र स्वीकार्यता अनिवाय रहनेछ ।
- (६) एक सहजकता व्यक्ति वा समूहले अधिकतम दश वटा बाल समूहलाई सहयोग पुऱ्याउन सक्नेछ ।

१२. वयस्क सहजकर्ताका चयन

- (१) वयस्क सहजकर्ताका चयन बाल समूह गठन गन तथा बालबालिकाका समूहका गतिविधि प्रवर्द्धन र सहजीकरण गन कार्यमा सहयोग गन संस्था वा स्थानीय तहल नियुक्त गर्नेछ । यसरी सहजकर्ता चयन गदा बाल समूहका सहमति अनिवाय हुनेछ ।
- (२) वयस्क सहजकर्ताल सहजीकरण गरेबापत बाल समूहसँग कुन पारिश्रमिक लिन सकिने छैन । तर सहयोगी संस्था वा स्थानीय तहले निश्चित पारिश्रमिक वा प्रोत्साहन भत्ता उपलब्ध गराउन बाधा पनछैन ।
- (३) विद्यालयमा आधारित बाल समूहका सहजकता शिक्षकहरूमध्येबाट, समुदायमा आधारित बाल समूहका सहजकता स्थानीय बालसंरक्षण समिति वा बालमैत्री स्थानीय शासन समन्वय समितिका सदस्य वा संस्थाका तर्फबाट तोक्न सकिनेछ ।
- (४) सहयोगी संस्था वा विद्यालयल नियुक्त गरेका अवस्थामा बाहेक वयस्क सहजकता स्थानीय व्यक्ति हुनुपर्नेछ ।

१३. बाल समूहका सहजकता हुनका चाहिन योग्यता

- (१) बाल समूहका सहजकता हुनका लागि निम्न योग्यता भएका व्यक्ति हुनुपर्दछ
 - (क) बाल समूहका पूर्वसदस्य भएकालाई पहिला प्राथमिकता दिइनुपर्नेछ ।
 - (ख) वयस्क सहजकता न्यूनतम १२ कक्षा उत्तीण तथा १९ देखि ३० वष उमेर समूहका व्यक्ति हनेछ ।
 तर विद्यालय शिक्षकका हकमा भने उमेर हद लाग हुन छैन ।
 - (ग) बालअधिकारवार जानकार, सचेत, संवेदनशील तथा तालिम प्राप्त गरेका ।
 - (घ) बालमैत्री व्यवहारबारे सचेत र अभ्यस्त रहेका ।
 - (ङ) बालबालिकाप्रति सकारात्मक धारणा राख्न ।
 - (च) बालबालिकाविरुद्ध कुनै पनि हिंसा नगर्न प्रतिवद्ध भएका ।

- (छ) कुन पनि राजनीतिक दल वा राजनीतिक संगठनका सक्रिय जिम्मेवारीमा नरहेका ।
- (ज) फौजदारी अपराधमा संलग्न नभएको ।
- (झ)स्थानीय समुदायमा बसोबास भएका ।
- (ञ) मदिरा, सुर्ती, चुरोट, लाग औषधको अम्मल नभएका ।
- (च) यसरी सहजकता छनौट गदा उल्लेखित योग्यता पुगेका मध्येबाट बाल समूहका पूर्वसदस्य भएका व्यक्तिहरूलाई प्राथमिकता दिन सकिने छ ।

१४. वयस्क सहजकर्ताका भूमिका र सीमितता

- (१) स्थानीय वयस्क सहजकता बालअधिकारप्रति प्रतिबद्ध, स्वयंसेवी भावनाका र दफा १३ मा उल्लेख गरिएका योग्यता भएका व्यक्ति हुनेछन र यस्ता वयस्क सहजकर्ताले बाल समूहमा देहायका भूमिकाहरू निर्वाह गर्नु पर्नेछ :
- (क) बाल समूहका बैठक, योजना तथा कार्यक्रम र निर्माण कार्यान्वयनमा सहजीकरण ।
- (ख) बाल समूहलाई स्थानीय सरोकारवाला निकायहरूसँग सम्पर्क, सम्बन्ध विस्तार गन सहजीकरण गर्ने ।
- (ग) बाल समूहले गर्ने कार्यक्रमहरूका लागि स्थानीय श्रोतहरू जुटाउन सहयोग गन ।
- (घ) बाल समूहका सामग्रीहरूका उपयुक्त प्रयोग भए नभएका अनुगमन गर्ने र सम्पत्तिका संरक्षण गन ।
- (ङ) बाल समूहका सदस्यहरूमाभ्र आएका विवादहरूका समाधान गन सहयोग गन ।
- (च) बाल समूह र अन्य समुदाय बीच विवाद उत्पन्न भएमा त्यसका समाधानका लागि सहजीकरण गर्ने ।
- (छ) बाल समूहलाई बालअधिकार एव बाल विकासका सवाल सम्बन्धी सूचना सामग्रीहरू उपलब्ध गराउन पहल गर्ने ।
- (ज) आवश्यकता अनुसार बालअधिकार, बालसहभागिता, बाल समूह सहजीकरणका प्रशिक्षण, गोष्ठी तथा तालिमहरूमा सहभागी हुन ।
- (झ) बाल समूहका सदस्य आफना समुदाय बाहिर अन्य कुन कार्यक्रममा सहभागी हुनपरेमा वयस्क संरक्षकका भूमिका निभाउने ।

(२) वयस्क सहजकर्ता बाल समूहका सहजीकरण गदा गर्न नहुन कार्यहरु :

- (क) बाल समूहका बैठक तथा छलफल आफैल सञ्चालन गर्ने ।
- (ख) बाल समूहका योजना आफैले बनाउने, निणयहरु आफैल गन र सदस्यहरुलाइ निर्णयमा सहमत मात्र गराउन ।
- (ग) बाल समूहलाइ कुनै निश्चित निर्णय गर्न लगाउने वा निश्चित विषयमा आफना धारणा लादने ।
- (घ) बाल समूहका तर्फबाट निर्णायक तह तथा संयन्त्रहरुमा प्रतिनिधित्व गर्ने ।
- (ङ) बाल समूहका सदस्यहरुलाइ हप्काउने, हिंसा तथा दुर्व्यवहार गन वा धम्की दिने ।
- (च) बाल समूहका सदस्यहरुमाभ जात, धर्म, लिंग, उमेर, भाषा, भूगोल, शारीरिक तथा आर्थिक हैसियत लगायत कुन पनि आधारमा भेदभाव गर्ने ।
- (छ) बाल समूहका सम्पत्ति, बचत रकमहरु जथाभावी प्रयोग गन वा व्यक्तिगत हितमा उपयोग गर्ने ।
- (ज) बाल समूहका सदस्यहरुलाइ एक अर्काविरुद्ध भडकाउने, कुन निश्चित व्यक्ति, जाति, समूह, सम्पदाय, दल तथा संगठनका पक्ष वा विपक्षमा उभिन तथा गतिविधि गर्न लगाउने ।
- (झ) बाल समूहका सदस्यहरुलाइ हिंसात्मक गतिविधि, सार्वजनिक धनजनमा क्षति पुग्ने गतिविधि तथा अलोकतान्त्रिक र घृणा फैलाउने काय गर्न प्रोत्साहित गर्ने ।
- (ञ) बाल समूहका सदस्यहरुका उचित सुरक्षाका सुनिश्चितता नगरी समुदायबाट बाहिर पठाउन वा कार्यक्रमहरुमा संलग्न गराउने ।

(३) सहजकर्ता नियम १४ (२)मा उल्लिखित व्यवहार तथा गतिविधि गरेमा आवश्यक प्रमाण सहित सम्बन्धित गाउँकायपालिका वा नगर कायपालिका वा सहयोगी संस्था वा विद्यालयमा सरोकारवाला जा कोहील उजुरी दिन सक्नेछन । उल्लेखित गर्न नहुन व्यवहारका सम्बन्धमा सहजकर्ता नियमित गन संस्थाल त्यस्ता व्यक्तिसँग अग्रिम प्रतिवद्धता लिन सक्नेछ ।

(४) सहजकर्ता विरुद्ध परेका उजुरी र गुनासोका छानविन गरी दोषी पाइएमा सम्बन्धित सहजकर्तालाइ चेतावनी दिने, सहजकर्ताबाट हटाउने वा आगामी निश्चित अवधिसम्मका लागि सहजकर्ता बन्न रोक लगाउने वा अन्य आवश्यक कारवाही गरी पदबाट हटाउन काय नियक्त गर्ने संस्थाल गन सक्नेछ ।

- (५) उजुरीका छानविन तथा निर्णयक्रममा सम्बन्धित सहजकर्तालाई आफना भनाइ र स्पष्टीकरण राख्न अवसरबाट वञ्चित गरिनेछैन ।

परिच्छेद ४ : बाल समूहको बैठक तथा कार्यक्रम सम्बन्धीव्यवस्था

१५. नियमित बैठक तथा छलफलका विषयहरू

- (१) बाल समूहका बैठकका आयोजना विद्यालय बन्द भएका समयमा र दिनका समयमा सब सहभागीहरूका लागि पहुँचका दृष्टिकोणल उपयुक्त स्थानमा मात्र सञ्चालन गर्नु पर्नेछ ।
- (२) बैठकमा वयस्क सहजकर्ताका उपस्थिति अनिवाय हुनुपर्नेछ ।
- (३) बैठक सामान्यतया अधिकतम २ घण्टाभन्दा बढी समय बस्न छैन ।
- (४) बैठकका निर्णय तथा उपस्थिति बैठक पस्तिका (माइन्ट) उतार गरी राख्न पर्नेछ ।
- (५) बैठकमा सामान्यतया निम्न प्रस्तावहरूमा छलफल हुनसक्नेछः
- (क) अघिल्ला बैठकपछि भएका कार्यक्रम तथा प्रगतिहरूका समीक्षा
 - (ख) बाल समूहका बारेमा सदस्य तथा अन्य बालबालिका र व्यक्तिहरूका धारणा
 - (ग) स्थानीय बालअधिकारका सवाल र गर्नुपर्न गतिविधि
 - (घ) आगामी कार्यक्रमका मिति, स्थान र समय तय, जिम्मेवारी विभाजन र श्रोत संकलन तथा आवश्यकता अनुसार अन्य विषयहरू ।

१६. कार्यक्रम योजना निर्माणः

- (१) देहायका अवस्थालाई ध्यान दिई बालबालिका सम्बन्धी योजना निर्माण गर्नु पर्ने छ ।
- (क) बाल समूहका बैठक तथा वार्षिक भेलाले योजना निर्माण गर्न छ । यसरी योजना निर्माण गदा मासिक एउटा कार्यक्रम राख्न पर्नेछ ।
 - (ख) बाल समूहका कार्यक्रम योजना निर्माण गदा स्थानीय पर्व, मौसम, खेतीपातीका क्यालेन्डर, विद्यालयका शैक्षिक क्यालेन्डरसँग नजुध्न गरी बनाउनुपर्नेछ ।
- (२) बाल समूहका कार्यक्रम मलतः देहायका विषयमा केन्द्रीत हुनुपर्नेछः
- (क) बालअधिकारका प्रचार प्रसार : बालबालिकाले स्थानीय तहमा गीत, कविता, खेल, कथा, वक्तव्यकला, चित्रकला, भित्त पत्रिका, सडक नाटक, रेडियो कार्यक्रम,

पत्रपत्रिकामा लेख लेखेर आदिका माध्यमबाट बालअधिकारका बारेमा प्रचार प्रसार गन ।

(ख) बालअधिकार अनुगमन : बाल समूहहरूले आफना क्षेत्रका विभिन्न स्थानीय तहमा गुनासा पेटिका राखेर, साथीहरूका समूहमा छलफल गरेर, आफना विद्यालय तथा समुदायका अनुगमन भ्रमण गरेर बालअधिकारका अवस्थाको अनुगमन गन सक्ने छन । बाल समूहले अनुगमनबाट देखेका विषयहरू विद्यालय व्यवस्थापन समिति, गाउँपालिका तथा नगरपालिकाका कार्यालय, गाउँ/ नगर शिक्षा समिति, बालसंरक्षण समिति वा सहयोगी संस्था समक्ष आवश्यक कारवाहीका लागि प्रस्तुत गन सक्नेछन ।

(३) सेवाका लागि सम्प्रेषण र सभावा : बाल समूहहरूले आफना समुदाय तथा विद्यालयमा हिंसा, शोषण, दुर्व्यवहार, शिक्षा तथा स्वास्थ्यबाट वञ्चित भएका बालबालिका फेला परेमा वा त्यस्ता गुनासाहरू आएमा सेवा प्रदायक संस्थाहरूसँग सम्पर्क गरी सम्बन्धित बालबालिकालाई सेवाका लागि सिफारिस गन लगायत यस्ता बालबालिकाका विकास र संरक्षणमा कार्यक्रम सञ्चालन गर्न सकिनेछ ।

(४) शैक्षिक तथा व्यक्तित्व विकासका कार्यक्रमहरू : बाल समूहहरूका सदस्यहरूका लागि व्यक्तित्व विकास तथा शैक्षिक विकासका विभिन्न रचनात्मक गतिविधिहरू, खेलकुदका गतिविधिहरू, बाल भित्त पत्रिका, व्यक्तित्वकला, हिज्ज प्रतियोगिता, छोटो समयका विभिन्न सीप, कलाका प्रशिक्षण कार्यहरू ।

(५) सामुदायिक स्वयंसेवा :

(क) बाल समूहका १४ वर्षभन्दा माथि बालबालिकाले सुरक्षित ढंगल वयस्कहरूका साथमा गन सामुदायिक स्वयंसेवाका कार्यहरू ।

तर यस्ता सामुदायिक स्वयंसेवा काय दैनिक ६ घण्टाभन्दा बढी र लगातार ३ घण्टाभन्दा बढी हुन छैन ।

(ख) सामुदायिक स्वयंसेवाका कायहरूमा बालबालिकाका नैतिक र भौतिक सुरक्षाका सुनिश्चितता हुनुपर्नेछ ।

(ग) प्रचलित कानूनबमोजिम निकृष्ट वा जोखिमयुक्त बालश्रम तथा बालश्रम ठहरिन गतिविधिमा बालबालिकाले स्वयंसेवा गर्न सक्नेछन ।

(६) निर्णय प्रक्रियालाइ प्रभावित पान : बाल समूहहरूले सामूहिक रूपमा वा प्रतिनिधि मार्फत बालअधिकारका सरोकारहरूलाइ स्थानीय योजना तथा नीतिहरूमा सम्बोधन गराउनका लागि बाल भेला, अन्तर्क्रिया, बाल सुनुवाइ, पतिनिधि मण्डल भेटघाट जस्ता कार्यक्रमहरू ।

१७. बाल समूहल सञ्चालन गन नसक्त कार्यक्रमहरूका सीमा:

- (१) कुन राजनीतिक दल वा त्यसका भात संगठनका पक्षपोषण वा विरोध गन ।
- (२) समुदायका सार्वजनिक वा निजी सम्पत्ति दुरुपयोग तथा कसैका जीउ ज्यानमाथि क्षति पुऱ्याउन काय ।
- (३) समुदायका निश्चित जातजाति, धम, क्षेत्र वा पशाकर्मीप्रति गलत भावना र दृष्टिकोण सम्प्रेषण गन काय ।
- (४) हिंसा र दुर्व्यवहार पीडित तथा प्रभावित बालबालिकाका गोपनीयता भंग हुन र पहिचान खुल्ने गतिविधिहरू ।
- (५) सास्कृतिक कारण बाहेक रातका समयमा र आफना विद्यालय वा समुदायभन्दा बाहिर गएर गरिने गतिविधि तथा कायक्रमहरू ।
तर प्रतिस्पर्धा वा आयोजकहरूल उचित सुरक्षा पबन्ध गरेका अवस्थामा भन समुदाय वा विद्यालय भन्दा बाहिर गएर कायक्रम गन सकिने छ ।
- (६) उचित सुरक्षाका प्रबन्ध र आवश्यक पूव अनुमति बेगर सहभागीहरू जिउ ज्यानमा खतरा पुग्ने साहसिक खलहरू खलाउन कायहरू ।
- (७) बाल समूह काष निर्माण वा आय आर्जनका लागि बालश्रम तथा कुनै पनि व्यापार, व्यवसाय गन कायहरू ।
- (८) सिंगा परियोजना सञ्चालन गर्ने वा ठूला र लामा समयका गतिविधिहरू सञ्चालन गर्ने काय ।
- (९) सामाजिक रूपमा अस्वीकाय तथा नकारात्मक सामाजिक प्रभाव पार्ने कायहरू ।
- (१०) सामाजिक शान्ति सुव्यवस्था तथा सुरक्षामा नकारात्मक असर पर्ने देखिएमा बालअधिकारकर्मी, स्थानीय बालसंरक्षण समिति तथा बालमैत्री शासन समन्वय समितिका परामर्शमा सुरक्षा निकाय वा गाँउपालिका/नगरपालिका वा विद्यालयले निश्चित गतिविधिलाइ रोक लगाएका कायहरू ।

परिच्छेद ५ : बाल समूहको सदस्यता सम्बन्धी व्यवस्था

१८. सदस्यता वितरण र व्यवस्थापन

- (१) बाल समूहल स्वतन्त्र रुपमा आफना सदस्यता वितरण गनसक्ने छ । बाल समूहका सदस्य हुन सोही विद्यालयका विद्यार्थी वा सोही समुदायमा बसोबास भएको बालबालिका हुनुपर्दछ ।
- (२) कुन बालबालिकाले सदस्य बन्न चाहेकोमा सामान्यतया बाल समूहले सदस्य बनाउनुपर्दछ ।
- (३) कुन पनि बालबालिकालाई सदस्य बन्नका लागि दवाब दिन पाइनेछैन ।
- (४) सदस्य नभएकै कारण बाल समूहले आयोजना गर्ने खुला र सार्वजनिक कार्यक्रममा कुन बालबालिकालाई सहभागी गराउन रोक लगाउन पाइनेछैन ।
- (५) सदस्यहरूका अभिलेख बाल समूहले आफन रजिष्टरमा राख्न सक्नेछ । यसरी अभिलेख राख्दा देहायका विवरण उल्लेख हुनुपर्दछ :
 - (क) बालबालिकाका नाम, थर,
 - (ख) ठेगाना,
 - (ग) उमेर, लिंग, (विद्यालयमा भए कक्षा),
 - (घ)अभिभावकका नाम, सम्पर्क फोन नम्बर, फोटा (उपलब्ध भएसम्म) ।
- (६) बाल समूहले आफना सदस्यलाई सदस्यता-पत्र पनि वितरण गन सक्नेछ ।
- (७) बाल समूहका सदस्यहरूका लागि न्यनतम सदस्यता शुल्क तोक्न सकिनेछ । तर कुन बालबालिकाले केही कारणवश सदस्यता शुल्क तिर्न नसकेक कारणले उसलाई सदस्य बन्नबाट रोक्न सकिनेछैन ।
- (८) बाल समूहका सदस्यहरूले तिर्ने सदस्यता शुल्क वा नवीकरण शुल्क न्यन र स्थानीय अभिभावकहरूका क्षमताल धान्न सक्न हुनुपर्नेछ ।
- (९) बाल समूहमा विभिन्न श्रोतबाट जम्मा हुन आएका रकमका संरक्षण विद्यालय व्यवस्थापन समिति वा स्थानीय बालमैत्री शासन समन्वय समिति वा वयस्क सहजकर्ताल पारदर्शी ढंगल राख्नु पनेछ ।

१९. प्रतिनिधित्व र सहभागिताका समान अवसरका व्यवस्थापन

(१). बाल समूहका सदस्यहरूल उपयुक्त अवसरहरू प्राप्त गरी आफना व्यक्तित्व विकास गन समान अवसर प्राप्त गरुन भन्त मान्यता बाल समूहका नेतृत्व गन समूहले राख्नुपर्दछ । बाल प्रतिनिधि र सहभागितामा देहायका विषयमा ध्यान दिनु पर्नेछ ।

- (क) समान अवसर र प्रतिनिधित्वका लागि विषयगत समूहहरू बनाएर सोही अनुसार नियमित वा पालैपाला प्रतिनिधित्व र सहभागिताका अवसर प्रदान गर्ने ।
- (ख) आयोजक संस्था वा निकायल ताकेका अवस्थामा बाहेक पालैपाला सबै सदस्यहरूलाई सहभागिताका अवसर दिनुपर्नेछ ।
- (ग) बाल समूहका प्रतिनिधित्व गर्ने व्यक्तिले कुनै कार्यक्रममा जानुअघि आफना समूहका सदस्य र सहजकर्तासँग आफले के कस्ता सवाल उठाउने भनि छलफल र परामश गर्नुपर्नेछ ।
- (घ) बाल समूहका सदस्य कुन कार्यक्रम वा बैठकमा सहभागी भएपछि आफना समूहका सदस्यहरू र सहजकर्ताका बैठक राखी आफ सहभागी भएका कार्यक्रमका बारेमा जानकारी दिनुपर्नेछ । प्रतिवेदन लेखेर बाल समूहका फाइल वा माइन्टसँग राख्नुपर्नेछ ।

२०. सदस्यबीच रहेका फरक मतका सम्मान तथा कार्यक्रमका सहजीकरण:

सामान्यतया बाल समूहमा सिर्जना हुन फरक मत देहायका उपायहरू अवलम्बन गरी समाधान गर्न सकिनेछ :

- (१) बाल समूहका योजना निर्माण लगायतका छलफलमा सब सदस्यहरूलाई स्वतन्त्र र छोटो रूपमा आफना विचार राख्न लगाउन पर्दछ ।
- (२) बाल समूहका बैठक बस्ने, छलफल गन तथा नेतृत्व चुन्न प्रक्रियाका बारेमा आचारसंहिता निर्माण गर्नु पर्दछ ।
- (३) बाल समूहका सदस्यहरूमाभक्त कार्यक्रम आयोजना गर्ने सन्दर्भमा फरक प्रस्तावहरू प्राप्त भएमा ती कार्यक्रमहरूका सूची बनाउने र सदस्यहरूलाई आपसी छलफल गरी कार्यक्रमहरूका प्राथमिकता साथ छनौट गन लगाउनु पर्नेछ । कार्यक्रमका छनौट गदा देहायका आधारमा गर्नु पर्नेछ ।

- (क) बालबालिकाले रुचिकर मान्ने, सृजनात्मक, खेलकुद तथा बौद्धिक विकासका कार्यक्रमहरूलाई पहिला प्राथमिकता दिने ।

- (ख) बालअधिकारका प्रचार प्रसार हुन र अविभावक, निर्णयकताहरू तथा समुदायमाभ बालबालिकाका सरोकारहरू प्रस्तुत गरिन कार्यक्रमहरूलाई प्राथमिकता दिने ।
- (ग) बाल समूहले गर्न नहने भनेका कार्यक्रमहरू छनौट नगन ।
- (घ) बाल समूहलाई धेरै आर्थिक भार पन तथा लामा समय लाग्न कार्यक्रमहरू छनौट नगर्ने ।
- (ङ) समुदाय र समुदायका अन्य संस्थाहरूसँग द्वन्द्व वा मनमुटाव हुनसक्ने कार्यक्रमहरू नगर्ने ।
- (च) धेरै दिन विद्यालय शिक्षालाई असर पर्ने वा कक्षा छाडी तयारी गर्नपन कार्यक्रमहरू नगर्ने ।
- (छ) अन्य बाल समूह वा संस्थाल भर्खर गरिसकेका समान किसिमका कार्यक्रमहरू भए त्यसलाई प्राथमिकतामा पछाडि राख्न ।
- (४) बाल समूहका सदस्यहरूमाभ स्थानीय सरोकारका विषयमा फरक विचार वा धारणाहरू आएमा ती धारणाहरूलाई समावेश गरी साभ्ना धारणा बनाउनुपर्नेछ । यसका लागि देहायका कायहरू गर्न सकिनेछ ।
- (क) सब सदस्यहरूले सम्बन्धित विषयमा पालैपाला आफना विचारहरू छोटकरीमा राख्न दिने । विचार राख्दा अरुका विचारलाई गलत भन्ने, होच्याउने वा सिध नकान विषयलाई प्रशय नदिने ।
- (ख) फरक फरक धारणाहरूलाई समेटेर कन सदस्यल एक धारणा प्रस्ताव गन लगाउने ।
- (ग) यदि नितान्त विपरीत धारणाहरू आएमा बाल समूहका बैठकमा ती फरक धारणाहरूलाई र त्यसलाई समर्थन गन सदस्य संख्या पनि लेख्ने । तर, बहुमत सदस्यहरूले व्यक्त गरेका धारणा अनुसार बाल समूहले गतिविधि सञ्चालन गर्ने ।
- (५) बाल समूहका सदस्यहरूमाभ आर्थिक वा संगठन व्यवस्थापनका विषयमा फरक धारणा भएमा देहाय बमोजिम सहजीकरण गर्न सकिनेछ ।
- (क) बाल समूहका सदस्यहरूमाभ नै फरक मतका विषयमा छलफल गरी आपसी सहमति सृजना गन ।

- (ख) बाल समूहका सदस्यहरूले उठाएका फरक मतका विषय र उनीहरूले दिएका तर्क तथा प्रमाणहरूको सूची बनाउने ।
- (ग) विद्यालयका प्रधानाध्यापक वा समुदायमा आधारित बाल समूहका हकमा आवद्ध समितिका संयोजकले सम्बन्धित फरक मतमा अध्ययन गरी निर्णय प्रदान गर्ने ।
- (६) बाल समूहभित्र आउने फरक मतका समाधान गर्ने बैठकमा वयस्क सहजकता र आवद्ध समिति वा निकायका प्रमुखका अनिवाय उपस्थिति हुनुपर्नेछ ।

परिच्छेद ६ : बाल समूहको आर्थिक कोष व्यवस्थापन तथा सहायता

२१. आर्थिक व्यवस्थापन

- (१) बाल समूहका आर्थिक कोषमा देहायका रकम रहनेछ ।
- (क) स्वच्छिक रुपमा उठेका सदस्यहरूका नवीकरण वा मासिक शल्क,
- (ख) चन्दा तथा सहयोग,
- (ग) संस्थाहरूबाट प्राप्त हुन आर्थिक सहायता,
- (घ) विद्यालयबाट प्राप्त हुन आर्थिक सहायता,
- (ङ) गाउँपालिका वा नगरपालिकाबाट प्राप्त हुन आर्थिक सहायता,
- (च) स्थानीय समूह तथा निजी क्षेत्रहरूबाट प्राप्त हुन सहायता र
- (छ) यस्त अन्य आय ।
- (२) बाल समूहले आर्थिक सहायताका निम्ति सामान्य निवदन दिए पुग्ने छ । बाल समूहका लागि सामान्यतया पाँच हजार रुपयाभन्दा बढीका सहयोग दिनपरेमा नगद प्रदान नगरी साभ जिनसी वा सेवा खरिद गरी सहयोग गर्न सकिनेछ ।
- (३) बाल समूहका आर्थिक कारोवार प्रचलित सामान्य लेखाको सिद्धान्त अनसार हुनेछ । साथ बाल समूहलाई सोभ परिियोजना वा अभियान सञ्चालन गर्नका लागि सम्भौता गरी रकम प्रदान गर्न सकिने छैन ।
- (४) बाल समूहले आफ्ना गतिविधि सञ्चालन गर्न आफ्ना विद्यालय वा समुदायमा आर्थिक स्रोत संकलनका लागि बालमत्री कार्यक्रमहरू आयोजना गर्न सक्नेछन् । यस्ता कृयाकलापमा देउसी-भैलो, साँस्कृतिक कार्यक्रम, खेल प्रतियोगिता जस्ता कार्यक्रमहरू हुन सक्नेछन् । यस्ता

कार्यक्रम आयोजन हुँदा आवद्ध निकायका स्वीकृति, सहजीकरण र सुपरिवेक्षण अनिवार्य रहनेछ ।

- (५) बाल समूहले संकलन गरेका रकम उनीहरूले आयोजना गर्ने बालमैत्री गतिविधिमा मात्र खर्च गर्न सकिनेछ । यस्ता रकम छात्रवृत्ति, भौतिक पूर्वाधारहरूका निर्माण, मर्मत सम्भारका लागि वा कुनै पीडितलाई सहायता, आपतकालीन सहायता बापत सहयोग उपलब्ध गराउन गरी खर्च गर्न पाइने छैन ।
- (६) बाल समूहका वार्षिक आयव्यय विवरण सामान्य ढाँचामा उल्लेख गरी राख्नुपर्नेछ । बाल समूहका बृहत गतिविधि सञ्चालन गर्न परेमा सहजकर्ताले आर्थिक व्यवस्थापन र सहजीकरणमा सहयोग गर्नुपर्नेछ । यसरी व्यवस्थापन गदा आर्थिक हिसाब किताब बाल समूहबाट अनुमोदन गराउन तथा दुइ हप्ता भित्र आर्थिक कारोवारका फरफारक गर्नु पर्नेछ ।

परिच्छेद ७ : बाल समूह र अन्य निकायहरूको सम्बन्ध र सहकाय

२२. स्थानीय तह (गाउँपालिका तथा नगरपालिका)सँगका सम्बन्ध र सहकाय

- (१) सबै बाल समूहहरू आफ्ना वडा कार्यलय वा गाउँ कार्यपालिका वा नगर कार्यपालिकाका कार्यालयमा तोकिएका विधि र प्रकृत्यामा सूचीकृत तथा नवीकरण हुनेछन ।
- (२) स्थानीयतहले आफ्ना क्षेत्रभित्रका बाल समूहका विवरण अद्यावधिक गर्ने र सरोकार निकायमा आदान प्रदान गर्न सक्नेछन ।
- (३) स्थानीयतहले आफ्ना वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रममा बाल समूहका गतिविधि, बाल समूह र सहजकर्ताका प्रशिक्षण तथा बाल समूह प्रतिनिधिका परामश जस्ता कार्यक्रमहरू राख्न सक्नेछन ।
- (४) बाल समूहले स्थानीयतहसँग स्थानीय विकासका कृयाकलापहरूमा बालबालिका सम्बन्धी योजना तथा कार्यक्रम, सुविधा र उपलब्धीहरूका बारेमा सूचना माग गर्ने, त्यस्ता जानकारीहरू प्रचार प्रसार गर्न तथा कार्यक्रम र सेवाहरूका अनुगमन गर्न हुनेछन ।
- (५) बाल समूहले स्थानीयतहसँग आफ्ना कार्यक्रमहरूका लागि आर्थिक सहायता तथा प्राविधिक र सामग्री सहायताका अनुरोध गर्न सक्नेछ ।

(६) बाल समूहल हरेक वष आफले सम्पादन गरका कार्यक्रमहरूका सूची र विवरण सहितको प्रतिवेदन तोकिएका ढाँचामा स्थानीयतहलाइ उपलब्ध गराउनुपर्नेछ ।

२३. बालबालिका सम्बन्धी स्थानीय समितिहरूसँगका सम्बन्ध र सहकाय

(१) स्थानीय तहमा रहेका वडा बाल संरक्षण समिति, गाउँ/नगर बालसंरक्षण समिति, स्थानीय बालमैत्री शासन समिति, स्थानीय मानव बेचबिखन नियन्त्रण समिति, गाउँ/नगर शिक्षा समिति र स्थानीय विपद व्यवस्थापन तथा जोखिम न्यूनीकरण समिति, गाउँ/नगर स्वास्थ्य समिति र स्थानीय खानेपानी तथा सरसफाइ समिति जस्ता बालबालिकासँग प्रत्यक्ष सरोकार राख्न विभिन्न समिति हुन सक्नेछन ।

(२) यी समितिहरूमा बाल समूह वा सञ्जालका प्रतिनिधिहरू सदस्य वा पर्यवेक्षकका रूपमा सहभागी गराउन सकिनेछ ।

(३) यस्ता समितिहरूका वार्षिक कार्यक्रम तथा कार्ययोजनामा बाल परामर्श, बालबालिकाका क्षमता विकास, बाल समहसँग साभेदारीमा गरिने गतिविधिहरू तय गरी समावश गन सकिनेछ ।

(४) यस्ता समितिहरूल बाल परामश तथा विभिन्न समयमा बाल समूह तथा बालबालिकाबाट प्राप्त हुन आएका गुनासा र सभावाहरूलाइ स्थानीयतहका योजना प्रक्रियाका पैरवी राख्न सक्नेछन ।

(५) बालबालिकाले सम्प्रेषण गरेका तत्काल सम्बोधन गर्नपन समस्याहरूमा सम्बोधन गर्न सम्बन्धित निकायहरूबीच समन्वय गर्ने तथा बाल समूहका गतिविधिहरूलाइ प्रोत्साहन गन उत्कष्ट बाल समूह पुरस्कार तथा सम्मानका कार्यक्रमहरू गर्न सकिनेछ ।

२४. बाल विकास संरक्षणमा विद्यालय व्यवस्थापन समितिका भूमिका

(१) विद्यालयमा रहेका बाल समूहहरू विद्यालय व्यवस्थापन समितिसँग आवद्ध गर्नुपर्न छ ।

(२) विद्यालयका वार्षिक कार्यक्रम, बजेट तथा कार्ययोजनाका निर्माण बालबालिकासँग परामशमा बाल समूहका गतिविधिलाइ सहयोग पुऱ्याउने कार्यक्रमहरू राख्न सकिनेछ ।

(३) विद्यालय व्यवस्थापन समितिमा बाल समूहका प्रतिनिधि एक बालक र एक बालिकालाइ स्थायी आमन्त्रित सदस्यका रूपमा सहभागी गराउन सकिनेछ र यस्ता बैठकहरूमा बालबालिकाका सरोकारका विषयहरू प्रस्तुत गन लगाउन सकिनेछ ।

- (४) विद्यालय व्यवस्थापन समितिका बैठकमा छलफल हुन संवदनशील र विवाद सृजना हुनसक्ने विषयहरू जस्त : शिक्षक नियुक्ति र कारवाही, निर्माणका ठेक्का पट्टा तथा अनियमितता जस्ता विषयका छलफलमा बालबालिकालाई प्रत्यक्ष र निर्णायक सहभागी बनाइने छन ।
- (५) विद्यालयमा रहने शिक्षकका व्यावहारिक सीप तथा शैली विकास (वालमैत्री शिक्षण विधि),वालमैत्री भौतिक सरचनाका निर्माण स्वरुप र गुणस्तरका विषयहरूमा भन बाल समूहका सदस्य र सकेसम्म धेर बालबालिकाका सभासद संकलन लिन सकिनेछ ।

२५. अन्य संघसंस्था तथा सेवा प्रदायक निकायहरूका भूमिका:

- (१) स्थानीय तहमा क्रियाशिल विभिन्न संघ संस्था तथा सेवा प्रदायक निकायहरूले बालबालिकाका पत्यक्ष पभावित हुन वा उनीहरू लक्षित कार्यक्रम, निर्णय तथा योजना प्रक्रियामा बाल समूहका पतिनीधिहरूसँग परामश गर्नुपनछ ।
- (२) यस्ता संस्था तथा सेवा प्रदायक निकायहरूले बालबालिकाका लागि निःशुल्क उपलब्ध सेवा सुविधा तथा कार्यक्रमहरूका बारेमा प्रचार प्रसार गर्न, सेवाका विषयमा सरोकारवाला बीच संचार एव कार्यक्रमहरूको बारेमा प्रभावकारिताका अनुगमन गर्न बाल समूहसँग सहकाय गन सक्नेछन ।
- (३) सेवा प्रदायक निकायहरूले बाल समूहका सदस्य तथा बाल समूहसँग सहकाय र परामश कायहरू गदा उनीहरूका नियमित शिक्षालाई नकारात्मक प्रभाव पान र विद्यालय समयमा असर पान गरी गर्न सकिनेछैन ।
- (४) सेवा प्रदायका निकायहरूले बाल समूहका सदस्यहरूलाइ अनिवाय सहभागिताका नियम लाग गर्न सकिनेछैन ।
- (५) सेवा प्रदायक निकायहरूले बालबालिकालाई जोखिमपण हुने विवादित विषय, फौजदारी अपराधका उजुरी लगायतका विषयमा छलफल गर्न वा उनीहरूका राय वा निष्कष माग्न र त्यस्ता क्षेत्रमा काममा लगाउन सक्नेछैनन ।
- तर न्यायिक पक्रियामा प्रभावित बालबालिकासँग गरिन परामश गन वाधा पन छैन ।
- (६) सेवा प्रदायक निकायहरूले बालबालिका सहभागी भएर गरिएका सामुदायिक कायका बदलामा भत्ता वा ज्याला प्रदान गर्ने गर्न सक्ने छैनन । तर यतायात खच र सहायक सामाग्री दिन फरक पर्नेछन ।

२६. स्थानीय तहका योजना तर्जुमामा बाल समूह प्रतिनिधित्वका व्यवस्था

- (१) स्थानीयतहबाट हुन योजना निर्माण चक्रमा बाल समूहका प्रतिनिधित्व र सहभागिता अनिवाय गर्न सकिनेछ ।
- (२) बस्ती तथा वडा स्तरमा हुन योजना छलफलमा सहभागी हुन बाल समूहका सदस्य वा प्रतिनिधिरूलाइ निमन्त्रणा गर्न सकिनेछ । भेलामा उनीहरूका सरोकार राखनविषयमा धारणा राख्न निश्चित समय प्रदान गरिनेछ ।
- (३) गाउ स्तर/नगर स्तर वा जिल्ला स्तरमा तोकिएका प्रक्रियामा बाल भेलाका आयोजना गरी स्थानीय योजना निर्माणका लागि बालबालिकासंग परामश लिन सकिनेछ ।
- (४) योजना निर्माण तथा बजेट विनियोजनमा बाल समूहलाइ बालबालिकाका निम्ति छुट्याइएका कार्यक्रम तथा बजेटवार छुट्टै सार्वजनिक सूचना जारी गर्न सकिने छ । यस्ता जानकारी सरल भाषामा उपलब्ध हुनुपर्नेछ ।

परिच्छेद ८ : बाल समूहको सम्मिलन र विघटन सम्बन्धी व्यवस्था

२७. बाल समूहका सम्मिलन

- (१) दुइ वा दुइभन्दा बढी एकै भौगोलिक क्षेत्र वा एकै विद्यालय भित्रका बाल समूहहरू सम्मिलन हुन सक्ने छन तर फरक भौगोलिक क्षेत्र वा फरक विद्यालयका बाल समूहहरू सम्मिलन हुन सक्ने छैनन ।
- (२) सम्मिलनमा जानका लागि चाहने बाल समूहले समूहका सहजकर्ताका उपस्थितिमा सदस्यहरूका भेलाले सम्मिलनमा जाने निर्णय गर्नुपर्नेछ ।
- (३) सम्मिलन गर्न चाहने सब बाल समूहका सहजकता समेतका उपस्थितिमा सदस्यहरूको भेला आयोजना गरी माथि दफा ७ मा उल्लेख भएअनुसार नया काय समिति चयन गर्नुपर्नेछ ।
- (४) सम्मिलन पश्चात नया कार्यसमिति गठन भएका एक महिनाभित्र सम्बन्धित स्थानीय तहमा सम्मिलनका जानकारी गराउन पर्नेछ ।
- (५) यसरी सम्मिलनपछि सम्मिलन भएका बाल समूहका सूचीकरण खारेज हुनेछ र नया बाल समूह सूचीकृत हुनेछ ।

२८. बाल समूहका विघटन

(१) बाल समूह देहायका अवस्थामा विघटन भएका मानिनेछ ।

(क) बाल समूह लगातार २ वर्षसम्म स्थानीय तहमा अद्यावधिक नभएमा यस्ता बाल समूह विघटन गर्न सकिने छ ।

तर अद्यावधिक नभएका बाल समूहलाई विघटन गर्नुअघि ३ महिनाका समय राखि अद्यावधिक गर्नका लागि सूचित गरिनेछ ।

(ख) बाल समूहका बहुमत सदस्यहरूले बाल समूह विघटन गर्ने निर्णय गरेमा ।

(ग) विद्यालयले उपयुक्त कारण दर्शाई विद्यालयमा आधारित बाल समूह विघटन गर्न सिफारिश गरेमा ।

(घ) आवद्ध स्थानीयतह वा स्थानीयसरकारका सम्बन्धित संस्थाले उपयुक्त कारण देखाई बाल समूह विघटन गर्न निर्णय गरेमा ।

(२) यसरी दफा २८(१) (ग) र (घ) अनुसार विघटन हुनुपव सार्वजनिक सूचना र बाल समूहका सदस्यहरूसँग छलफल गरिनेछ ।

(३) विघटन भएका बाल समूह स्थानीय तहका सूचीकरणबाट स्वतः खारेज हुनेछन ।

(४) विघटन भएका बाल समूहका सम्पत्ति तथा दस्तावेजहरू सम्बन्धित विद्यालय वा स्थानीय तहले जिम्मा लिनेछ, र अर्को बाल समूह गठन प्रयोजनका लागि प्रयोग गर्न सकिनेछ ।

परिच्छेद ९ : विविध

२९. बाल समूहभित्र दलगत राजनीतिक प्रभावलाई न्यूनीकरण

(१) बाल समूहभित्र दलगत राजनीतिक प्रभावलाई न्यूनीकरण लागि देहाय उपाय अवलम्बन गर्न सकिनेछ ।

(क) बाल समूहका सदस्यहरू तथा वयस्क सहजकता कुन पनि राजनीतिक दल वा दलका भात संगठनका नेतृत्वमा नरहेका व्यक्ति चयन गरेर ।

(ख) बाल समूह तथा यसका सदस्यहरूले विभिन्न राजनीतिक दलहरूसँग बालअधिकार प्रवर्द्धन र संरक्षणका विषयमा खुला अन्तर्क्रिया तथा छलफल कार्यक्रम आयोजना गरेर

- (ग) बाल समूहले कुन एक राजनीतिक दल वा समूहसँग मात्र संयुक्त कार्यक्रमहरू आयोजना नगरेर ।
- (घ) बाल समूहले सार्वजनिक पदमा निर्वाचित वा नियुक्त राजनीतिक व्यक्ति बाहेक अन्य राजनीतिक दलका प्रतिनिधि वा व्यक्तिलाई कार्यक्रममा प्रमुख अतिथि, अतिथि वा श्रोत व्यक्ति नबनाएर ।
- (ङ) बाल समूहले कुन राजनीतिक दलका पक्ष वा विपक्षमा हुनेगरी कार्यक्रम तथा गतिविधिहरू सञ्चालन नगरेर ।
- (च) बाल समूहले राजनीतिक दल वा भात संगठनका बारेमा विशेष जानकारी दिन वा उसका सदस्य बन्न प्रेरित गन कार्यक्रम तथा गतिविधिहरू सञ्चालन नगरेर ।

३०. बाल समूहभित्र सदभाव, सदव्यवहार र सुरक्षित अभ्यास प्रवर्द्धन

- (१) बाल समूह भित्र सदभाव, सदव्यवहार र सुरक्षित अभ्यास पवर्द्धन गन देहाय अनुसार गन पर्नेछ ।
- (क) बाल समूहले आफना संगठन निर्माण, व्यवस्थापन तथा काय प्रक्रियाका सम्बन्धमा आचारसंहिता निर्माण गर्नु पर्नेछ ।
- (ख) बाल समूह तथा यसका सदस्यहरूले सामाजिक कुरीति, भदभावका अभ्यास र गलत प्रचलनहरूका विषयमा बोल्न र त्यस्ता अभ्यासहरू नगर्न सदस्यहरूलाई प्रशिक्षित गन पर्नेछ ।
- (ग) बाल समूहका सदस्यहरूलाई सामाजिक सदभाव प्रवर्द्धन गर्न, सबै धर्म, जातजाति र समुदायबीच सम्मान गर्न, उनीहरूका असल संस्कृति र अभ्यासहरूका बारेमा बुझन, विभिन्न समयमा विविध साँस्कृतिक कार्यक्रमहरू आयोजना गर्न सकिनेछ ।
- (घ) बाल समूहका नेतृत्वमा समुदाय वा विद्यालयमा रहेका विभिन्न समुदायका प्रतिनिधित्व हुन सक्ने व्यवस्था गर्न सकिनेछ ।
- (ङ) बाल समूहका बैठकमा संस्कृति छलफलका प्रस्ताव न बनाएर नियमित रूपमा सदस्यहरूले पालैपाला आफना धर्म, संस्कृतिका बारेमा र असल कुराहरूका बारेमा प्रस्तुति र छलफल गर्ने नियम बनाउन सकिनेछ ।

३१. बाल समूहका गतिविधि, पारदर्शिता तथा आन्तरिक सुशासन

(१) बाल समूहका गतिविधि, पारदर्शिता तथा आन्तरिक सुशासन सम्बन्धमा देहायअनुसार गर्नु पर्नेछ ।

- (क) कुन पनि बाल समूह गठन गर्नु अगाडि उक्त समुदाय तथा विद्यालयमा बाल समूहका आवश्यकता, अवसर र सम्भावनाहरूबारे अविभावक अनुशिक्षण आयोजना गर्न पर्नेछ ।
 - (ख) बाल समूहले आयोजना गर्ने सब गतिविधिहरूले बालबालिका तथा समुदायको हित प्रवर्धन गर्न सक्छन्, त्यस्ता बाल समूहका गतिविधिहरूका बारेमा गुनासा र प्रतिक्रिया दिने व्यवस्था गर्न सकिनेछ ।
 - (ग) बाल समूहका गतिविधिहरूका बारेमा प्रतिक्रिया दिन वा गुनासा व्यक्त गर्न विद्यालय, गाउँ कायपालिका/नगर कायपालिका वा तिनका वडा कार्यालय, नागरिक सूचना केन्द्रहरूमा सुभाब पेटिकाका स्थापना र सञ्चालन गर्न सकिनेछ ।
 - (घ) सुभाब पेटिका मासिक रूपमा खोल्न र प्राप्त सुभाबहरूलाई लिखित रूपमा उल्लेख गरी रजिष्टरमा अभिलेखीकरण गर्नुपर्नेछ ।
 - (ङ) प्राप्त सुभाबहरूलाई सहजकता र बाल समूहका प्रतिनिधिहरू बसी छलफल तथा प्राथमिकीकरण गरी सुभाबका आधारमा बाल समूहका गतिविधिहरूमा सुधार गर्नुपर्नेछ ।
- तर सुभाब वा गुनासाका आधारमा मात्र बाल समूह विघटन गर्ने वा बाल समूहका गतिविधिहरूलाई निषेध गर्न वा रोक्न काय गर्न सकिनेछैन ।
- (च) विद्यालयमा आधारित बाल समूहका गतिविधिहरूका बारेमा समुदाय तथा अविभावकहरूले विद्यालय व्यवस्थापन समितिका अध्यक्ष वा प्रधानाध्यापकलाई प्रत्यक्ष भेटेर पनि सुभाब दिन सक्नेछन् ।

३२. बाल समूहका क्रियाकलापलाई एकरूपता

(१) स्थानीय तहले सब बाल समूह तथा सञ्जालका क्रियाकलापलाई एकरूपता दिन अनुसन्धि १, २, ३, ४ र ५ अनुसारका निर्दिष्ट फारम तथा ढाँचा प्रयोगमा ल्याउन सक्नेछ ।

अनुसचीहरू

अनुसची १ : बाल समूहका नियम ढाँचा

क) बाल समूहका परिचय

नाम :

ठेगाना :

सूचीकरण नम्बर :

ख) बाल समूहका उद्देश्य र विषयहरू

१.

२.

३.

४.

ग) बाल समूहका संगठन

१. सदस्य बन्ने तरिका

२. नेतृत्व चयन गन तरिका

३. विघटन हुन अवस्था

४. सदस्य बन्न नपाउने व्यक्तिहरू

५. नेतृत्वमा चुनिन नपाउन व्यक्तिहरू

घ) बाल समूहका सदस्यले पालन गर्नुपर्ने नियमहरू

१. सदस्य भइसकेपछि पालन गर्ने नियमहरू

२. नेतृत्वमा निर्वाचित भएपछि पालन गर्ने नियमहरू

३. बैठकमा पालन गन नियमहरू

४. अन्य बाल समूहका सदस्य, बालबालिका तथा निकायसँग व्यवहार गर्ने नियमहरू

ङ) बाल समूहका आर्थिक कोष तथा श्रोत

१. सदस्यता शुल्क

२. नवीकरण शुल्क

३. अन्य सहायता र श्रोतहरू
 ४. आम्दानी जम्मा गरी राख्न ठाउ
 ५. आम्दानी र खच विवरण राख्न तोकिएका व्यक्ति
- च) अन्य विषयहरू

अनुसूची २

बाल समूहका लागि आवश्यक आधारभूत सामग्रीहरू

१. बाल समूहका सामग्री राख्नका लागि बाकस वा दराज
२. माइन्ट कपी (निर्णय पुस्तिका)
३. कार्यक्रम विवरण लेख्न कापी(कार्यक्रम पुस्तिका)
४. बाल समूहका नियम
५. बाल समूहका अध्ययन सामग्रीहरू
६. बाल समूहका आम्दानी र खच लेख्ने लेखा कापी (आय- व्यय पुस्तिका)
७. कलम
८. आवश्यकता अनुसार खेल, शैक्षिक तथा मनोरञ्जनमलक सामग्रीहरू

अनुसूची ३

बाल समूह कार्ययोजना फारम

बाल समूहका नाम :

बाल समूहका ठेगाना:

वयस्क सहजकर्ताका नाम र सम्पर्क नं.:

सम्पर्क व्यक्तिका नाम र सम्पर्क फोन :

सूचीकरण नं. :.....

कार्यक्रमका नाम	विषय	कहा गर्ने	कहिले गर्ने	श्रोत व्यवस्था	प्रमुख जिम्मेवार सदस्यहरू

अनुसूची ४

बाल समूह कार्यप्रगति विवरण फारम

बाल समूहका नाम :

बाल समूहका ठेगाना:

वयस्क सहजकर्ताका नाम र सम्पर्क नं.:

सम्पर्क व्यक्तिका नाम र सम्पर्क फोन :

सूचीकरण नं. :.....

सम्पन्न कार्यक्रमका नाम	विषय	कार्यक्रम भएका स्थान	मिति	खर्च भएका रकम र श्रोत	सहभागी संख्या

अनुसूची ५

बाल समूह बैठक माइन्ट्युटका नमूना

बाल समूहका नाम : बैठक संख्या:

बैठक मिति :

बैठक स्थान:

वयस्क सहजकर्ताका नाम :

आज मितिमा बाल समूहका बैठक यस समूहका श्री..... का अध्यक्षतामा बस्यो । बैठकमा उपस्थित सदस्यहरूबीच तपशिलमा उल्लेखित प्रस्तावहरूमा छलफल गरी निर्णय गरियो ।

उपस्थिति

बाल समूहका पदाधिकारी तथा सदस्यहरू

१).....

२).....

३).....

४) वयस्क सहजकर्ता :

५) आमन्त्रित (कोही भए)

प्रस्तावहरू

क)

ख)

ग)

निर्णयहरू

क)

ख)

ग)